

Verhalen van vaders en zonen

Aanknopingspunten voor gesprek over geloof en opvoeden

Eindwerkstuk in het kader van de bacheloropleiding Theologie Levensbeschouwing
Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing, lesplaats Amsterdam
Geschreven door J.C. Hartog
Studentnummer 2046463
Begeleid door Drs. Chr.C.G.M. 't Mannetje
Hoofddorp, 5 juni 2007

J.C. Hartog

Verhalen van vaders en zonen

*Aanknopingspunten voor gesprek
over geloof en opvoeden*

O, that you were yourself! but, love, you are
No longer yours than you yourself here live:
Against this coming end you should prepare,
And your sweet semblance to some other give.
So should that beauty which you hold in lease
Find no determination: then you were
Yourself again after yourself's decease,
When your sweet issue your sweet form should bear.
Who lets so fair a house fall to decay,
Which husbandry in honour might uphold
Against the stormy gusts of winter's day
And barren rage of death's eternal cold?
O, none but unthrifths! Dear my love, you know
You had a father: let your son say so.

###

Inhoud

VOORWOORD	5
<u>1 INSPIRERENDE ERVARINGEN</u>	6
1.1 INLEIDING	6
1.2 WERKEN MET MENSEN	6
1.3 GELOVEN MET MENSEN	7
1.4 SAMENVATTING	8
<u>2 ONDERWERP, STELLING EN AANPAK</u>	9
2.1 INLEIDING	9
2.2 TERMINOLOGIE	9
2.3 ONDERWERP	9
2.4 STELLING	10
2.5 AANPAK	11
2.6 SAMENVATTING	12
<u>3 ONTWIKKELINGEN ROND HET GEZIN</u>	13
3.1 INLEIDING	13
3.2 SOCIALE ONTWIKKELINGEN	13
3.2.1 ONTKERKELIJKING	13
3.2.2 GENERATIES	14
3.2.3 CHRISTELIJKE BOODSCHAP EN IDENTITEIT	14
3.3 ONTWIKKELINGEN IN HET GEZIN	15
3.3.1 OUDERS	15
3.3.2 VADERS	16
3.3.3 TIENERS	17
3.3.4 VERHOUDING VADER/TIENER	18
3.4 HINDERNISSSEN IN DE GELOOFSOPVOEDING	19
3.5 SAMENVATTING	19
<u>4 LEREN GELOVEN</u>	21
4.1 INLEIDING	21
4.2 LEREN	21
4.3 BEKEREN	22
4.4 GELOVEN	24
4.5 STADIA	25
4.6 SYMBOLEN	27
4.7 SAMENVATTING	27
<u>5 GELIJKENIS VAN DE VERLOREN ZOON</u>	28
5.1 INLEIDING	28

5.2	ANALYSE	28
5.2.1	WERKWIJZE	28
5.2.2	AANPAK	29
5.3	ONTWIKKELINGEN ROND HET GEZIN: DADEN	29
5.3.1	OPBOUW VAN HET VERHAAL	29
5.3.1.1	Vertrek van de jongste zoon	30
5.3.1.2	Reddeloos leven	30
5.3.1.3	De zoon komt tot zichzelf	31
5.3.1.4	De terugkeer van de jongste zoon	32
5.3.1.5	De ontvangst van de jongste zoon	32
5.3.1.6	De terugkeer van de oudste zoon	33
5.3.1.7	De ontvangst van de oudste zoon	33
5.3.2	HET SPREKEN VAN DE VADER	34
5.3.3	GEVEN EN NEMEN	34
5.3.4	VERRIJZENIS	35
5.4	LEREN GELOVEN: GEVOELENS	35
5.4.1	INLEIDING	35
5.4.2	DE VADER	35
5.4.3	DE JONGSTE ZOON	36
5.4.4	DE OUDSTE ZOON	36
5.5	SYMBOOLFUNCTIE: REFLECTIE	37
5.5.1	INLEIDING	37
5.5.2	VOORWERPEN	37
5.5.2.1	Mantel	37
5.5.2.2	Sandalen	38
5.5.2.3	Ring	38
5.5.3	KUNSTWERKEN	39
5.5.3.1	Inleiding	39
5.5.3.2	Nog een voorwerp: stok	39
5.5.3.3	Rembrandt Harmenszoon van Rijn	40
5.5.3.3.1	Ets uit 1636	40
5.5.3.3.2	Pen- en penseeltekening uit 1642	42
5.5.3.3.3	Olieverfschilderij uit 1668/69	44
5.5.3.3.4	Onderlinge vergelijking	47
5.5.3.4	Karel Gomes	48
5.5.3.4.1	Beeld in brons uit 2005	48
5.5.3.4.2	Vergelijking met de werken van Rembrandt	51
5.6	GELOVEN EN OPVOEDEN: CONCEPTEN	51
5.6.1	INLEIDING	51
5.6.2	LIEFDE	51
5.6.3	VOEDING	52
5.6.4	VRIJHEID	52
5.6.5	LEVEN IN TWEE DIMENSIES	53
5.7	SAMENVATTING	54
6	RESUMÉ	55
6.1	INLEIDING	55
6.2	GESCHIKTHEID VOOR HET GELOOFSGESPREK	55
6.2.1	INLEIDING	55
6.2.2	HERKENBAAR	55
6.2.3	TOEPASBAAR	57
6.3	MOGELIJKHEDEN TOT NADER ONDERZOEK	57
6.4	TEN SLOTTE	58

BRONNEN	59
----------------	-----------

COLOFON	60
----------------	-----------

Lijst met figuren

Figuur 1 Geloofsonderricht volgens Konijn.....	11
Figuur 2 Prognose van het kerklidmaatschap.....	13
Figuur 3 Invloed vaders op religieuze ontwikkeling.....	15
Figuur 4 Invloed moeders op religieuze ontwikkeling.....	16
Figuur 5 Leercyclus en -stijlen volgens Kolb	22
Figuur 6 Schaal van Engel.....	23
Figuur 7 Vormen van geloof volgens Groener.....	24
Figuur 8 Geloofsontwikkeling volgens Fowler.....	26
Figuur 9 Rembrandt: ets uit 1636.....	40
Figuur 10 Detail omarming	41
Figuur 11 Detail voeten zoon	41
Figuur 12 Rembrandt: tekening uit 1642	42
Figuur 13 Detail omarming	43
Figuur 14 Detail voeten zoon	43
Figuur 15 Rembrandt: schilderij uit 1668/69	44
Figuur 16 Detail omarming	45
Figuur 17 Detail voeten zoon	46
Figuur 18 Gomes: beeld in brons uit 2005	48
Figuur 19 Detail linkerarm zoon	49
Figuur 20 Detail rechterarm vader	49
Figuur 21 Detail linkerarm vader/rechterarm zoon.....	50
Figuur 22 Detail voeten zoon	50

Voorwoord

Begin mei van dit jaar ben ik op retraite geweest bij de Zusters Kanunnikessen van het Heilig Graf in de Emmaus priorij te Maarssen. Gedurende vijf dagen heb ik daar in alle rust een belangrijk deel van het werk aan deze scriptie gedaan. Op het ritme van het dagelijkse getijdengebed heb ik er gedacht, geschreven en herschreven: ora et labora!

Dit denken en schrijven over geloof en opvoeding in een omgeving zonder aanleiding en mogelijkheid tot afleiding bracht me nadrukkelijk mijn eigen geloofsontwikkeling opnieuw onder ogen. De overtuiging van mijn roeping heb ik zo weer sterker mogen ervaren. Roepingenzondag (de vierde zondag van Pasen) viel tijdens mijn verblijf bij de zusters. Psalm 23 die op deze zondag gezongen werd heeft me er opnieuw bewust van gemaakt dat ik onder de bescherming van de Goede Herder mag wandelen. Ik hoef niet te vrezen. Zijn stok en Zijn staf zullen mij vertroosten, zullen mij tot steun zijn.

De relatie tussen vader en zoon is het thema van deze scriptie. Het zoonschap is voor mijzelf voorzien van een dubbele lading. Ik ben qua geboortedatum de oudste zoon in het gezin. Maar in een zeker opzicht ben ik vaak de jongste zoon geweest. Al relatief vroeg was ik me ervan bewust dat ik mijn eigen identiteit wilde bevechten en ben soms wegen gegaan die voor mijn ouders niet vanzelfsprekend waren.

Ik ben opgegroeid in een gezin waarin geloof geen expliciete rol speelt. Dat ik zo – hoewel ik in niet al te verre gebieden verkeerde – níet echt thuis was, heb ik ervaren na mijn toetreding tot het katholieke geloof in 2004. Ik voel me sindsdien als een verloren zoon terug ontvangen door de Vader.

Op dit moment ben ik mijn vader aan het verliezen. Door zijn ziekte blijft hij fysiek nog wel aanwezig maar wordt hij voor ons, en de wereld voor hem, steeds minder bereikbaar. Hij wordt zo tot een verloren vader die verblijft in verre gebieden.

Ook het vaderschap is in mijn leven een bijzonder thema. Ik ben pas op latere leeftijd vader geworden; en dat ook nog eens ‘bijna’. Door mijn huwelijk in 2002 mag ik me stief-vader noemen. Met de heel eigen dynamiek en dimensies van dit vaderschap heb ik leren omgaan.

Hoewel mijn naam onder deze scriptie staat, zou deze niet tot stand gekomen zijn zonder de steun van verschillende mensen in mijn omgeving. Als eerste noem ik Els Tulen, mijn vrouw, die er op veel momenten was om te relativeren en te stimuleren. Verder noem ik Kees van Lent die me op het spoor van de beelden van Karel Gomes heeft gezet. Veel dank ben ik verschuldigd aan Bernadette van Amerongen die gedurende het schrijven meegelezen heeft. Met haar heb ik enkele geanimeerde en inspirerende gesprekken gehad. Dank ook aan Ria Stolk die een laatste versie heeft voorzien van diepgaand commentaar waardoor nog een enkele nuancering en aanvulling kon worden aangebracht. Speciaal aan mijn scriptiebegeleider Chris 't Mannetje heb ik veel te danken. Hij wist telkens weer feilloos de kern van een probleem te treffen. Dat noopte me vaak tot opnieuw nadenken, herzien, weggooien en herschrijven. Zonder deze mensen zou deze scriptie niet geworden zijn tot wat hij nu is...

Han Hartog.

Hoofddorp, 5 juni 2007

(de naamdag van de Heilige Bonifatius; patroon van het bisdom Haarlem)

1 Inspirerende ervaringen

1.1 Inleiding

In dit eerste hoofdstuk wordt inzicht gegeven in de achtergrond van en aanleiding tot de keuze van de doelstelling van deze scriptie. Mijn eigen ervaringen met mensen en met het geloof zijn daarbij het vertrekpunt. De afbeelding op de voorzijde van deze scriptie en het sonnet op de daarop volgende, geven al een voorsmaak van waar het in deze scriptie over zal gaan.

Op de afbeelding staat rechts een figuur duidelijk zichtbaar na te denken. De figuur in de wijde mantel iets links van het centrum, loopt op een andere figuur toe: hij handelt, hij doet. De geknielde figuur grijpt naar het hoofd: mogelijk is hij overmand door emotie. Zijn gevoelens spelen duidelijk een rol.

De figuren zijn ook op elkaar betrokken. Degenen die op de achtergrond staan, zien wat er zich op de voorgrond voltrekt. De figuren op de voorgrond reiken elkaar de hand. Er is sprake van relaties tussen mensen.

Naast deze horizontale is er ook een verticale dimensie. Boven het aardse tafereel van de op elkaar betrokken mensen, zweeft bovenaan de trap een engelenschaar die zich duidelijk óók richt op de ontmoeting van de twee figuren op de voorgrond. Eén engel wijst en het lijkt alsof hij wil zeggen: ‘Kijk daar gebeurt het: tussen mensen!’.

De slotzin in het sonnet laat zien dat de relatie vader zoon een belangrijk thema is in deze scriptie. Maar het is ook een oproep: ‘Als jij een vader had, zorg dan dat jouw zoon die ook heeft!’. Het is een aansporing om waarlijk vader te zijn voor je zoon. En het is een oproep om het geloof door te geven: ‘Als jij een Vader had, zorg dan dat jouw zoon die ook heeft!’.

1.2 Werken met mensen

Deze scriptie is geschreven in het kader van een studie theologie en levensbeschouwing met als specialisatie pastoraalwerk.

Voor mijzelf is het werken met mensen een belangrijk kenmerk van het pastorale werk. Maar het gaat om méér dan het in een horizontale dimensie werken met mensen. Het pastorale werk onderscheidt zich van sociaal maatschappelijk werk doordat er nóg een dimensie in het geding is: de verticale. De ‘dritte im bunde’, de Ander kan bij een pastorale relatie ook aanwezig zijn. Die Ander kan zijn aanwezigheid merkbaar doen worden in een plots moment van bekering, van een vrij komen uit een situatie van menselijk beklemming of verstriking. Want: ‘Waar twee of drie samengebracht zijn in mijn naam, daar ben ik in hun midden!’.¹

‘De één is de ander niet’ zeggen we wel eens. En zo is het ook. Mensen verschillen van elkaar en tóch moeten we het samen met elkaar doen. Geconfronteerd met mensen die per definitie anders zijn dan wij zelf, moeten we relaties met elkaar aangaan en het daarin uithouden. Want verschillen kunnen leiden tot misverstanden en problemen in de communicatie. Afstemming op elkaars eigenheid is nodig om vruchtbaar samen werken goed mogelijk te maken. We zijn met velen, we verschillen allemaal van elkaar en tóch mogen we in verbondenheid streven naar onderlinge vrede en liefde. Paulus schrijft dit kernachtig als volgt: ‘Ik roep u dan ook op, ... met alle nederigheid en zachtheid, met lankmoedigheid elkaar verdragend in liefde ... om de eenheid van de Geest te houden in de band van de vrede.’²

¹ Matteüs 18,20.

² Efeziërs 4,1-3.

Verschillen tussen mensen zijn er, mógen er zijn. Mensen verschillen in de manier waarop ze tot geloven zijn gekomen, hoe ze geloven en – algemener – hoe ze tot handelen komen.

Daarnaast zijn mensen ook onder één noemer te brengen. Er zijn algemeen menselijke eigenschappen die weer eenheid brengen in de veelheid. In deze eenheid van verscheidenheid vervullen we als christen ons algemeen priesterschap én zijn we geroepen tot het éne volk van God.³

We worden vaak geconfronteerd met de gebrokenheid van de wereld. Een goede gezondheid is niet zo vanzelfsprekend als sommigen denken. Het behoud van een plezierige manier om zich inkomen te verschaffen is tegenwoordig niet meer levenslang gegarandeerd. In relaties – als ultieme vorm van eenheid in verscheidenheid – zijn soms knellende of schrijnende perioden. Voor mij is het in het pastorale werk van belang om stil te staan bij die gebrokenheid, te zien hoe het er samen mee uit te houden valt en waar mogelijk hoe het lijden – al was het maar voor even – te verzachten. Vertrouwend op de Aanwezigheid die de uiteindelijke verlossing mag brengen, leren we zo aan elkaar over ons zelf en van het geheim van Gods aanwezigheid.

1.3 Geloven met mensen

Ik heb op verschillende gebieden te maken met het geloof en wat dat betekent voor mensen. Ten eerste natuurlijk als individu: als privé-persoon. Ten tweede in mijn studie: als pastoraal werker in opleiding. En ten derde in mijn werk voor de H.Joannes de Doper parochie in Hoofddorp als verantwoordelijke voor het jongerenwerk en coördinator van het vormselproject.

Als privé-persoon heb ik als gelovige directe én recente ervaring met het ontvangen van geloofsonderricht. Ik ben gedoopt in 2003. In 2004 heb ik mijn vormsel mogen ontvangen. Daarom kan ik vertellen hoe het is om op latere leeftijd tot het geloof te komen. Hoe het is om je bij de Vader ontvangen te voelen. Hoe het is om als het ware weer thuis te komen.

Verder ben ik als stiefvader medeverantwoordelijk voor de opvoeding van een tiener. Geloof maakt een vanzelfsprekend deel uit van ons gezinsleven. Ik maak zo van dichtbij mee wat het is om geloof een plaats te laten houden in het leven van een tiener.

Als pastoraal werker in opleiding word ik in de colleges geconfronteerd met de theorie – en in de stage met de praktijk – van het kerk-zijn, religiositeit en geloofsonderricht. Vanuit mijn roeping voel ik een zekere verantwoordelijkheid om de christelijke geloofsboodschap te laten horen. En zoek ik wegen om daar waar die boodschap niet doordringt, ontvangen of begrepen wordt, alsnog in ieder geval in gesprek te gaan.

In de H.Joannes de Doper parochie ontmoet ik jongeren in de leeftijd van circa twaalf tot achttien jaar. Ik merk daarbij dat er wel degelijk belangstelling is, dat mensen in deze leeftijdscategorie óók op zoek zijn naar antwoorden op de eeuwige vragen. En ook hoe belangrijk het is om vorm en inhoud zó te kiezen dat de christelijke boodschap ontvangen kan worden door deze jongeren. Als het aanbod zóver van hun belevingswereld afstaat dat ze er niet direct raad mee weten, dan haken ze heel snel af. De kans is dan groot dat ze een deel van de traditionele erfenis meenemen (doop, eerste communie en sommigen: vormsel) en vervolgens hun eigen weg gaan bewandelen op zoek naar de waarheid en naar de zin van het leven. Velen

³ Lumen Gentium 10 en 13.

verwijderen zich van de kerk op zoek naar antwoorden. Zo – los van de kerk – raken ze verstrikt in aardse (materialistische) bekoringen wat een terugkeer naar het punt van vertrek niet vereenvoudigd.

Het is mijn indruk dat de geloofsopvoeding voor de ouders van deze tijd een lastige opgave is. Ik merk dat velen onder hen zelf ook wat verder verwijderd zijn geraakt van de geloofsinhoud. Daardoor ontstaat een gebrek aan ervaring en kennis (en naar mijn gevoel ook: zelfvertrouwen) met als gevolg dat ze niet weten hoe ze inhoud kunnen geven aan dit aspect van de opvoeding.

Het karakter van de relatie tussen ouder en kind is ook veranderd en wel van een directieve gezagsverhouding tot een meer begeleidende verstandhouding. Ik ervaar dat de beslissing om deel te nemen aan een vormselproject door de ouders heel sterk bij de tiener zélf gelaten wordt. Op zich is er daar niets mis mee. Maar ik merk dat de ouder bij een negatief besluit eigenlijk nooit het gesprek aangaat.

De keuze voor het Bijbelse verhaal waardoor ik me heb laten inspireren, is ontstaan tijdens een wandeling door de Bijbelse tuin achter de kerk van de H.Joannes de Doper te Hoofddorp. In deze tuin staan niet alleen kruiden, bloemen, planten, struiken en bomen die in de Bijbel worden genoemd, maar ook – vaak meer dan levensgrote – beelden van Bijbelse figuren. Eén daarvan laat de thuiskomst van de verloren zoon zien. Dit beeld sprak me bijzonder aan omdat het op een geheel eigen wijze de spanning van het moment weergeeft. Het riep bij mij de vraag op wie er nu eigenlijk verloren was: de zoon of de vader?! Deze vraag overdenkend en de gelijkenis van de verloren zoon⁴ bestuderend, kwam ik tot de ontdekking dat het een rijke bron van inspiratie is voor hen die worstelen met vragen over de opvoeding van tieners én met betrekking tot het éigen geloof. De relatie tussen vader en zoon worden er zo indringend in geschetst dat er diverse punten van herkenning mogelijk zijn in het eigen leven.

1.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik verhaal gedaan van mijn eigen ervaringen met mensen en met geloven. Mijn aanvankelijk ongestructureerde ervaringen en impressies zijn zo verwoord tot een geordend verhaal.

Ik heb stil gestaan bij het feit dat pastoraal werk bestaat uit het bezig zijn met mensen waarbij twee dimensies een rol spelen en waarbij recht gedaan moet worden aan de manieren waarop mensen van elkaar verschillen. Uit mijn eigen ervaring blijkt dat het voor ouders moeilijk is om hun kinderen te begeleiden in hun religieuze ontwikkeling.

Een beeld in de Bijbelse tuin achter mijn parochiekerk bracht me bij de gelijkenis van de verloren zoon. Dit blijkt een rijke bron van inspiratie te zijn voor het gesprek over geloof en opvoeding.

⁴ Lucas 15,11-32.

2 Onderwerp, stelling en aanpak

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wil ik komen tot een nadere en beargumenteerde afbakening van het onderwerp van deze scriptie.

Als daarmee duidelijk is waar het in deze scriptie over zal gaan en wat daarin nagestreefd gaat worden, is het tijd om uiteen te zetten welke aanpak daartoe gekozen is. Om gestructureerd te kunnen werken is gezocht naar een fasering in de aanpak die enerzijds aansluit op het proces van geloofsontwikkeling en die anderzijds is gebaseerd op ervaringen van mensen en die van daaruit toewerkt naar (de mogelijkheid tot) inzicht.

2.2 Terminologie

Ik gebruik consequent het begrip ‘geloofsopvoeding’ in plaats van ‘catechese’ om expliciet te maken dat gaat om onderricht in de context van het gezinsleven. Hiermee wordt het onderscheiden van het geloofsonderricht dat van een kerkelijke organisatie of onderwijsinstelling uitgaat.

Onder de term ‘geloof’ (of het werkwoord ervan: ‘gelooven’) versta ik in deze scriptie het feit dat mensen zichzelf rekenen tot en herkennen in het gedachtegoed van een bepaalde godsdienst.

Bij het begrip ‘godsdienst’ ga ik uit van de substantiële definitie. Bij godsdienst gaat het in deze definitie om een betrokkenheid op een ‘buiten-empirisch’ (transcendent) ervaren werkelijkheid, bijvoorbeeld op een God zoals die in de Bijbel is geopenbaard.⁵

Daar waar ik spreek van ‘ouders’ bedoel ik tevens ‘verzorgers’. Het gaat om de volwassenen die verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van kinderen. En dat hoeven niet persé de biologische ouders te zijn.

Onder de term ‘socialisatie’ versta ik het overnemen en verinnerlijken van opvattingen en gedragsregels van mensen binnen een bepaalde gemeenschap (cultuur).⁶

De term ‘identiteit’ versta ik als synoniem voor ‘persoonlijkheid’.⁷ Het gaat om een consistent en min of meer stabiel geheel van unieke kenmerken dat een individu onderscheidt van andere mensen. Uit het gedrag van een individu worden persoonlijkheidskenmerken afgeleid die mede het eigene van dat individu bepalen.

Onder de term ‘attitude’ versta ik een consistente en voorspelbare manier waarop een persoon denkt over, zich voelt met betrekking tot en geneigd is zich te gedragen ten opzichte van een object van attitude.⁸

2.3 Onderwerp

In deze scriptie wordt om een aantal redenen de aandacht gericht op de rol van de ouders in de geloofsopvoeding van tieners in de leeftijd van twaalf tot en met vijftien jaar. Hierbij is er bijzondere aandacht voor de rol van de vader.

⁵ G. Dekker en H.C. Stoffels; *Godsdienst en samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie*; Kampen 2001; blz 32 en 33.

⁶ E. Wijsman; *Psychologie en sociologie*; Groningen 2001; blz 48.

⁷ E. Wijsman ibidem; blz 32.

⁸ E. Wijsman ibidem; blz 108.

Ten eerste is gekozen voor juist déze leeftijdscategorie omdat het een periode in het leven is waarin er in korte tijd veel verandert. De overgang van basisschool naar voortgezet onderwijs dwingt de tieners bijna tot een groeispurt voor wat betreft het nemen van eigen verantwoordelijkheid. Deze fase van de puberteit laat een snelle ontwikkeling op lichamelijk, emotioneel en psychologisch gebied zien. De puberale uitingen van al deze veranderingen in korte tijd stellen zowel de puber zélf als de opvoeder voor nieuwe uitdagingen.

Ten tweede richt ik me op (katholieke) tieners in de leeftijd van twaalf tot en met vijftien jaar omdat dit de leeftijd is waarop laatst genoemden het sacrament van het Heilig Vormsel ontvangen. Dit wordt wel eens spottend het ‘sacrament van kerkverlating’ genoemd omdat de vormselviering vaak de laatste gelegenheid is dat men de jongeren in de kerk ziet. Kennelijk is dit een sleutelmoment in de religieuze ontwikkeling. Na het vormsel lijkt de kerk als instituut het contact met de tieners kwijt te zijn en zijn de ouders nog de enige die een rol kunnen hebben in het doorgeven van de geloofstraditie.

Ten derde blijkt het gezin de belangrijkste socialisator te zijn op het gebied van geloofsopvoeding. Pieper concludeert dat van de vier belangrijke socialisatoren (gezin, school, kerk en leeftijdgenoten) het gezin wat dit betreft de sterkste invloed heeft.⁹

Ten vierde wordt het belang van de rol die ouders juist in déze leeftijdscategorie spelen, nog eens onderstreept door Groener. Ten eerste citeert hij Van den Berk die zegt dat het waarschijnlijk beter is als de kerk tieners in de leeftijd van twaalf tot en met vijftien jaar even los laat. Voorwaarde is wel dat er een goede geloofsbasis is gelegd. En dat de kerk daarna weer present is.¹⁰ Verder citeert hij Hutsebaut die concludeert dat de uiteindelijke beslissing ten opzichte van het geloof valt ergens tussen zestien en tweeëntwintig jaar¹¹. Dit betekent dat in de periode dat er geen contact is tussen tiener en kerk, de ondersteuning van de geloofsontwikkeling door de ouders moet worden geboden. Het is aan de ouders om in die periode op adequate wijze stimulerend te werken zodat de aanwezige geloofsbasis bewaard blijft en waar mogelijk wordt uitgebouwd. Dit door zowel ruimte te bieden als door kaders aan te reiken.

Ten slotte blijkt uit onderzoek dat de rol van de man in de geloofsopvoeding traditioneel bescheiden maar tóch in zeker opzicht doorslaggevend is. Dit zal in de navolgende hoofdstukken toegelicht en onderbouwd worden.

2.4 Stelling

In deze scriptie wil ik aantonen dat de gelijkenis van de verloren zoon bij kan dragen aan een attitudeverandering bij ouders – en met name bij vaders – ten opzichte van geloof en opvoeding door naar aanleiding daarvan in gesprek te gaan over de omgang met tieners in de leeftijd van twaalf tot en met vijftien jaar.

⁹ J.Z.T. Pieper; *Godsdienstpsychologie*; Kampen 1990; blz 44.

¹⁰ G. Groener; *Ingewijd en toegewijd. Profiel en vorming van de parochiepastor*; Zoetermeer 2003; blz 178.

¹¹ G. Groener ibidem; blz 177.

2.5 Aanpak

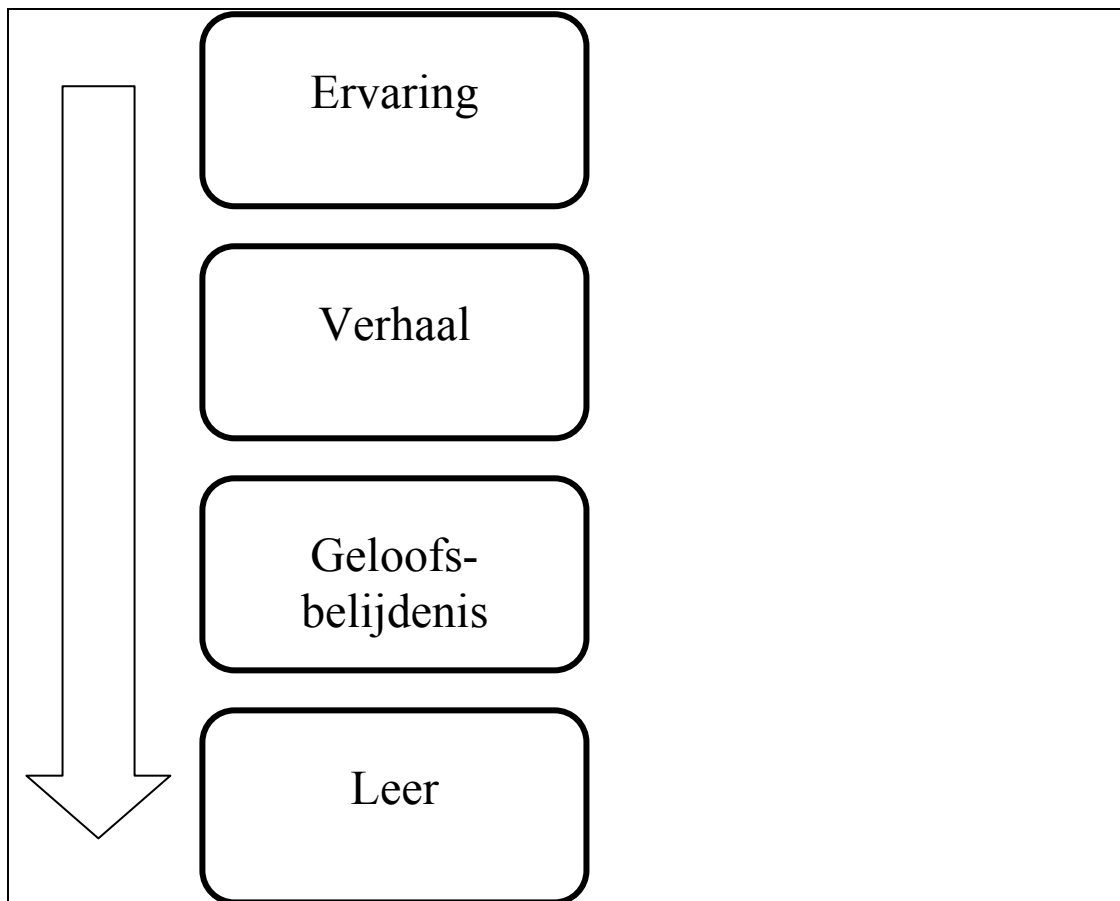
Voor de opzet van het centrale deel van deze scriptie is gekozen voor het schema dat Konijn heeft gemaakt van het proces van geloofsonderricht.¹² Hij onderkent vier fasen: ervaring, verhaal, geloofsbelijdenis en leer.

In de eerste fase gaat het vooral om de eigen ervaringen die mensen opdoen in het dagelijkse leven.

In de tweede fase wordt er samenvattend verhaal gedaan óver die ervaringen. Hierdoor ontstaat opeens een ordening in de in eerste instantie verwarrende mengeling van ogenschijnlijk onsamenhangende en ongerichte ervaringen.

In de derde fase leidt het herkennen van elkaars (en de Bijbelse) verhalen tot het onderkennen van patronen die algemene geldigheid blijken te hebben. Dit leidt tot een bewustwording van de ware en diepere betekenis van die verhalen en daarmee tot een geloofsbelijdenis.

In de vierde fase tenslotte worden een aantal concepten gepresenteerd die verklarend mogen werken voor de ongeduide ervaringen uit de eerste fase. Deze concepten (de leer) vormen een manier van kijken naar en omgaan met de werkelijkheid van de dagelijkse ervaring.

Figuur 1 Geloofsonderricht volgens Konijn

Hoewel ervaringen in het dagelijkse leven tot uitgangspunt dienen voor deze scriptie, is dat ervaren zélf uit de aard der zaak geen onderdeel van deze scriptie.

¹² S. Konijn; *De rode draad. Op zoek naar grondlijnen binnen ons veranderend geloof*; Hilversum 1990 (1979); blz 38 en 39.

In hoofdstuk drie van deze scriptie wordt daarom begonnen met de tweede fase van Konijn door de grote lijnen van een aantal sociologische ontwikkelingen en vraagstukken met betrekking tot geloofsopvoeding te schetsen.

In het vierde hoofdstuk komt de derde fase aan de orde. Hier sta ik stil bij hoe het proces van het leren geloven zich kan voltrekken.

Bij wijze van vierde fase wordt in het vijfde hoofdstuk een aantal concepten uitgewerkt die in de voorgaande fase impliciet aan het licht zijn gekomen. Het zijn concepten die van betekenis zijn voor het eigen geloofsleven. En daarmee indirect ook voor het geven van geloofsopvoeding.

In het laatste hoofdstuk van deze scriptie wordt samenvattend de geldigheid van de stelling geïllustreerd. Ook worden enkele nieuwe vragen geformuleerd.

2.6 Samenvatting

In dit tweede hoofdstuk ben ik, met de in hoofdstuk één beschreven ervaringen als vertrekpunt, op beargumenteerde wijze gekomen tot de stelling dat de gelijkenis van de verloren zoon op vruchtbare wijze een rol kan spelen in een attitudeverandering bij ouders met betrekking tot geloof en opvoeden.

Ik heb een werkmodel ontwikkeld volgens welke ik via herkenning en bewustwording wil komen tot concepten die mogen dienen ter illustratie en verdieping op het gebied van geloof en opvoeden.

3 Ontwikkelingen rond het gezin

3.1 Inleiding

In dit derde hoofdstuk beschrijf ik eerst een aantal algemene sociale ontwikkelingen om de problematiek rond de geloofsopvoeding enigszins een plaats te kunnen geven. De grote lijnen van die problematiek worden geschetst. En sta ik stil bij de positie van de ouders en de tieners daarin.

3.2 Sociale ontwikkelingen

3.2.1 Ontkerkelijkheid

Uit resultaten van een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau uit september 2000¹³ blijkt onderstaande prognose van het kerklidmaatschap inclusief Islam in Nederland. De prognose is gebaseerd op gegevens over periode 1958-1999.

	prognose		
	1995	2000	2010
Geen kerklidmaatschap	58%	61%	67%
Rooms-katholiek	19%	17%	13%
Nederlands-hervormd	9%	8%	5%
Gereformeerd	6%	5%	4%
Overig	4%	4%	4%
Islam	4%	5%	6%

Figuur 2 Prognose van het kerklidmaatschap

Uit een onderzoek in 2006¹⁴ blijkt dat het groeitempo van de secularisatie vertraagt en dat buitenkerkelijkheid in 2020 uiteindelijk niet hoger zal zijn dan 72 procent.

Berger citeert Mulder¹⁵ die concludeert dat Europa in religieus opzicht alleen staat: nergens zie je secularisering in de mate zoals in Europa. Hij verwacht echter niet dat godsdienst helemaal zal verdwijnen uit Europa: 'Er zullen altijd religieuze mensen zijn en religieuze instellingen'.

Er zullen dus ondanks de massieve secularisatie voorlopig mensen zijn die zichzelf religieus noemen. Mensen die in een gelovige traditie willen staan door de rijkdom daarvan te ontvangen. En die deze rijkdom ook door willen geven aan de generaties ná hen. Het betekent eveneens dat er mensen zullen blijven die nog opzoek zijn naar een gelovige identiteit.

Kohnstamm schetst¹⁶ de dilemma's en vraagstukken waarvoor de hedendaagse opvoeder gesteld wordt. Na de ontzuiling die zich voltrok in de jaren zestig van de vorige eeuw is 'de samenleving in grote lijnen vormloos, rusteloos, redeloos en bandeloos gemaakt'. De kaders die ooit ontleend konden worden aan de zuil waarin men geboren werd, zijn weggevallen en ieder moet voor zich maar bepalen wat de

¹³ J.W. Becker en J.S.J. de Wit, *Secularisatie in de jaren negentig*, Den Haag 2000, blz 59.

¹⁴ N.N., 'Sociaal en Cultureel Planbureau: ontkerkelijkheid stagneert bij 72 procent' in *RKKERK.NL* jaargang 4 nummer 9 2 juni 2006; blz 19.

¹⁵ P. Berger, 'Europa staat in religieus opzicht alleen' in *TROUW* 18 november 2005.

¹⁶ R. Kohnstamm; *Ouders in de maalstroom van de tijdgeest*; Amsterdam 2005.

richting in het leven moet zijn. De moderne mens lijkt als een verloren zoon die in een ver land ten prooi is gevallen aan een reddeloos leven.¹⁷

3.2.2 Generaties

De hedendaagse opvoeder behoort, als kind van de ‘babyboomers’, tot de Generatie X. Grofweg zijn dit diegenen die geboren zijn in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Het is een naamloze en verdacht stille generatie die getroffen is door het doellose van het bestaan. Een groep onafhankelijke individuen die dan wel geen grootse plannen hebben maar overlopen van verlangen naar zaken van blijvende waarde.

Hun kinderen, geboren in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw, behoren tot Generatie Y. Ze groeien op in een tijd van technologische vooruitgang en economische voorspoed. Kenmerkend is de vertroetelende aandacht die zij krijgen van hun opvoeders. Het gevolg daarvan is een zelfverzekerde, optimistische generatie die gewend is haar zin te krijgen.

Radcliffe¹⁸ kenschetst generatie Y als primair gericht op gelukkig zijn, op vrijheid en op oprechtheid.

3.2.3 Christelijke boodschap en identiteit

De groeiende secularisatie van de samenleving maakt dat de christelijke boodschap minder vaak en minder indringend gehoord wordt. Het lijkt ook te maken dat het voor gelovigen minder vanzelfsprekend is om voor hun christelijke identiteit uit te komen.

Radcliffe¹⁹ ziet twee acute uitdagingen voor de evangelisatie van vandaag. De eerste is hoe degenen die zo anders (zijn gaan) leven dan hun christelijke voorgangers, te erkennen en te verwelkomen binnen de geloofsgemeenschap; zelfs als die leefwijze haaks staat op het gelovig gedachtegoed. De tweede is niet minder aanzienlijk: hoe laten we het geloof tot de verbeelding van de jonge mensen spreken rekening houdend met de eerder genoemde primaire gerichtheden.

Dat tot de verbeelding spreken kan vorm krijgen in aansprekende voorbeelden van christelijk leven. Dat die voorbeeldfunctie van belang is, blijkt uit de regelmatige aanvallen van de wereldpers als het handelen van individuele vertegenwoordigers van de kerk strijdig blijkt met zelf verkondigde regels. Radcliffe benadrukt hierbij dat het christenen niet opvallend anders zijn (en daarmee een voorbeeldfunctie hebben) omdat ze beter zijn dan andere mensen. Hij zegt hiermee dat de pers ten ónrechte van dat laatste uitgaat.²⁰

Ik ben van mening dat we ons als christenen weldegelijk moeten blijven onderscheiden opdat we onze identiteit behouden. We mogen zonder schroom blijven getuigen van die identiteit. Doen we dat niet dan gaan we op in de grijze massa en valt de christelijke boodschap ten prooi aan een anoniem bestaan.

Radcliffe ziet als unieke kwaliteit van het christendom ‘het thuis zijn’.²¹ Het gaat om een thuis zijn in ons lichaam (door werkelijk mens te zijn, werkelijk de mens te zijn zoals zijn we bedoelt) en in het komende koninkrijk. Dit geeft aanknopingspunten

¹⁷ Lucas 15,13

¹⁸ T. Radcliffe; *Voordat Filippus U riep*; Brussel 2006; blz 36 t/m 39.

¹⁹ T. Radcliffe ibidem; blz 40.

²⁰ T. Radcliffe; *Waar draait het om als je christen bent*; Kampen 2007; blz 10 en 11.

²¹ T. Radcliffe ibidem; blz 293.

om met onszelf en met anderen niet om te gaan als ware het objecten waarover beschikt kan worden, maar als mens, als te respecteren subject.

3.3 Ontwikkelingen in het gezin

3.3.1 Ouders

Het is voor deze scriptie relevant om stil te staan bij de betekenis van de sekse in het overdragen van de geloofstraditie. Uit een onderzoek van Rezsohazy²² in de jaren tachtig van de vorige eeuw uitgevoerd in België blijkt onder andere dat het gelovig zijn van de ouders een sterke positieve correlatie heeft met het uiteindelijk gelovig zijn van hun kinderen.

Opvallend is dat de invloed van de vader groter is dan die van de moeder. De invloed van de vader op het uiteindelijk gelovig zijn van kinderen (al dan niet praktiserend) is enkele procenten hoger dan die van de moeder. Opmerkelijk is dat zelfs als de vader niet-gehecht is aan of in oppositie is tegen de godsdienst, de kinderen toch enkele procenten méér kans hebben gelovig te worden dan in de overeenkomstige situatie bij de moeder.

Bijzonder is de grote invloed van de niet-gehechtheid of oppositionele houding van de moeder ten opzichte van het geloof. Deze houding lijkt van doorslaggevende betekenis te zijn op de uiteindelijke geloofshouding van kinderen. Dit alles pleit ervoor om de rol van de vader in de geloofsopvoeding te versterken. De navolgende tabellen mogen een en ander illustreren.

Geloofshouding Vader	Uiteindelijk geloofshouding kinderen (in %)			
	Gelovig en praktiserend	Gelovig, niet- praktiserend	Niet-gelovig, gehecht aan godsdienstige tradities	Niet-gehecht aan of in oppositie tegen de godsdienst
Gelovig en praktiserend.	46,8	28,6	11,5	6,8
Gelovig, niet- praktiserend.	13,6	48,2	18,4	16,7
Niet-gelovig, gehecht aan godsdienstige tradities.	8,1	21,0	37,1	33,9
Niet-gehecht aan of in oppositie tegen de godsdienst.	5,6	10,1	13,5	69,7

Figuur 3 Invloed vaders op religieuze ontwikkeling

²² J. Bulckens; *Zoals eens op de weg naar Emmaüs*; Leuven/Amersfoort 1998 (1994); blz 100 en 101.

Geloofshouding moeder	Uiteindelijke geloofshouding kinderen (in %)			
	Gelovig en praktiserend	Gelovig, niet-praktiserend	Niet-gelovig, gehecht aan godsdienstige tradities	Niet-gehecht aan of in oppositie tegen de godsdienst
Gelovig en praktiserend.	44,7	28,8	12,3	8,4
Gelovig, niet-praktiserend.	8,6	46,8	20,6	22,3
Niet-gelovig, gehecht aan godsdienstige tradities.	7,8	23,5	33,3	33,4
Niet-gehecht aan of in oppositie tegen de godsdienst.	1,6	9,5	6,3	82,5

Figuur 4 Invloed moeders op religieuze ontwikkeling

3.3.2 Vaders

In het voorgaande hebben we al gezien dat de invloed van de vader in het doorgeven van de geloofstraditie niet onaanzienlijk is. Echter als we kijken naar de dagelijkse opvoedingspraktijk in het gezin dan mogen we concluderen dat ondanks de emancipatiebeweging van de laatste decennia, het grootste deel van de opvoedingsverantwoordelijkheid bij de vrouw ligt. En als we kijken naar de praktijk van het kerkelijke vrijwilligerswerk dan blijkt dat het aandeel van de vrouw ook daarin dat van de man overtreft. In het bijzonder de verantwoordelijkheid voor de doop- en communicatechese en de kindernevendiensten of gezinsvieringen rust op voornamelijk vrouwelijke schouders.

Pollefeyt²³ schrijft dat ‘de postmoderne maatschappij wordt gekenmerkt door groeiende onzekerheid op alle vlakken.’ Vooral mannen zouden zich onzeker voelen. In de samenleving lijkt geen duidelijk beeld meer voorhanden van wat het is om man te zijn. Dat maakt het moeilijk om in de rol van vader te groeien. Hij stelt dat tegenwoordig veel problemen worden toegeschreven aan een gebrek aan ‘vaders’.

Als oorzaak ziet hij dat het vaderschap in de sociologische realiteit van vandaag niet meer eenduidig te definiëren is. Door het scala aan mogelijkheden waarop het ouderschap wordt ingevuld en de variatie in de weg waarlangs kinderen onder de opvoedende verantwoordelijkheid van de ouder(s) zijn gekomen. Het ouderschap kan zónder partner of mét een partner inhoud gegeven worden. Die partner kan van het andere óf van het gelijke geslacht zijn. En men kan gehuwd of ongehuwd samenwonen. En dat laatste ook nog hetzij permanent hetzij periodiek. De manier waarop een kind in een gezin komt is in lang niet alle gevallen het gevolg van een

²³ De uiteenzetting over de rol en positie van de vader is ontleend aan: D. Pollefeyt; *Verloren zonen of verloren vaders? Menselijk en goddelijk vaderschap tussen gerechtigheid en barmhartigheid*, in M. Lamberigts en L. Kenis (ed.), *Mens van God. God van mensen. Leuvense theologen in gesprek met kardinaal Godfried Danneels*; Antwerpen 2005

geboorte als resultaat van conceptie in het seksueel verkeer tussen beide partners. Andere veel voorkomende wegen zijn die uit een eerdere relatie, via een reageerbuisbevruchting, door draagmoederschap of door adoptie.

Deze factoren maken dat de familierelatie tussen een man en een kind in het gezin zeker niet per definitie die tussen biologische vader en zoon/dochter is. Dit maakt de rol van de vader in het moderne gezin onduidelijk en leidt tot onzekerheid bij alle leden van het gezin. De onduidelijkheid in het vervullen van de vaderrol heeft effect op de onderlinge betrokkenheid tussen mannen en kinderen in het gezin.

Een gebrek aan engagement van de kant van de vaders – zo stelt Pollefeyt – is een factor in het afnemend welzijn van kinderen. De rol van de vader in het gezin is belangrijk om verschillende redenen. Ten eerste is de vader een bron van materiele en emotionele ondersteuning. Ten tweede is het bestaan van de triade vader-moeder-kind een belangrijke stimulans voor de ontwikkeling van relationele vaardigheden. De vader is daarin symbool voor de buitenwereld. Ten derde staat het vader symbool voor de wet, voor het leren omgaan met beperkingen en voor de ordening van de wereld. Ten vierde is de aanwezigheid van de vader in het bezin van belang voor de ontwikkeling van de seksuele identiteit van het kind. En ten slotte biedt de aanwezigheid van de vader ruimte aan de existentiële loyaliteit van het kind naar beide ouders.

Pollefeyt bespreekt de crisis in het ervaren van God de Vader. Ook hier bestaat de kritiek uit verwijten van mildheid, afwezigheid en gebrek aan strengheid. Door het ontbreken van een duidelijk (menselijk) vaderbeeld blijkt het moeilijk om in het basisonderwijs het beeld van God de Vader over te brengen aan de kinderen. Het inductief ervaringsleren om uitgaande van ervaringen in het gezin te komen tot God als Vader wordt problematisch als een helder en acceptabel vaderbeeld bij de kinderen ontbreekt.

Hierbij moet natuurlijk aangetekend worden dat God veel groter is dan een dergelijk beeld. De Bijbelse God heeft geen vrouw en geen geslacht. Het is een God die zijn kinderen liefheeft, maar niet zélf heeft verwekt. In die zin zou gesproken kunnen worden van een adoptief-vaderschap. Deze God de Vader heerst over zijn kinderen én ontvangt ze zoals de vader in de gelijkenis van de verloren zoon als een altijd vergevingsgezinde en barmhartige vader.²⁴

Pollefeyt ziet het huwelijk als de beste plaats om het vaderschap te stimuleren en wel langs drie wegen. Ten eerste door publiciteitscampagnes waarin een appel wordt gedaan op ontwikkeling van de persoonlijkheid en persoonlijke motivatie van de man. Ten tweede door politieke maatregelen en regelingen in het bedrijfsleven om uitoefening van het vaderschap ook praktisch mogelijk te maken. En ten derde door vorming en ondersteuning aan te bieden aan mannen en vrouwen waardoor ze op nieuwe manieren leren omgaan met situaties in de opvoeding van kinderen. Hij ziet hier op verschillende van deze terreinen een rol voor de kerk.

3.3.3 Tieners

Sonia beschrijft in haar boek²⁵ hoe het een levensopdracht van de mens is zich bewust te worden van de eigen persoonlijkheid. De impuls hiertoe wordt gegeven in en door de puberteit. In die periode worden de eigen behoeften, voorkeuren en

²⁴ E. Eynikel c.s. (redactie); *Internationaal commentaar op de Bijbel (band 2)*; Kampen 2001 (1998 engels); blz 1641.

²⁵ Sonia; *De puberteit. Een bijna onmogelijke opdracht*; Voorschoten 1993.

afkeren in materieel, lichamelijk en geestelijk opzicht meer en duidelijker gearticuleerd. Zo tekent zich de zich ontwikkelende persoonlijkheid af.

Opvallend is de sterke aantrekkingskracht die de materiële kant van het leven op de puber heeft. Hedonisme is een bij pubers veel voorkomende levensovertuiging. Bezit geeft een veilig tastbaar en onveranderlijk betrouwbaar houvast aan de werkelijkheid. Een veilig houvast voor de persoonlijke identiteit die het zich snel veranderende lichaam hem kennelijk niet kan verschaffen. Dit verklaart mogelijk de sterke aandacht voor het materiele aspect van het leven.

Ingezet door een nieuwe hormonale huishouding confronteert het veranderende lichaam de puber onontkoombaar met zichzelf. Het is een confrontatie zowel met een buitenwereld als met een innerlijke wereld. Deze confrontatie roept een sterke zelfafwijzing en verzet op tegen alles wat zich van buiten aandient als autoriteit. Onder dat laatste vallen naast de ouders ook de docenten op school en de kerk als morele autoriteit in het maatschappelijk verkeer.

Het afwijzen van autoriteit van buitenaf roept een zoektocht op naar een ándere plek waaraan autoriteit kan worden ontleend. In de groei naar spirituele volwassenheid wordt gezocht naar bronnen van inspiratie, motivatie, rechtvaardiging en autoriteit van binnenuit. Pollefeyt²⁶ stelt terecht dat de kerk als instituut in dat proces van groei ondersteuning kunnen bieden. Doordat het contact tussen kerk en de tieners in de voor deze scriptie relevante leeftijdscategorie echter (grotendeels) wegvalt, blijven de ouders over als degenen die deze ondersteuning kunnen bieden.

3.3.4 Verhouding vader/tiener

Uit eerder genoemde cijfers over de invloed van ouders op de geloofsontwikkeling van kinderen, blijkt de kracht van de band tussen de opeenvolgende generaties en de mate waarin en hoe tradities worden doorgegeven.

Hellinger²⁷ heeft een methode ontwikkeld en in de praktijk getoetst voor het als systeem benaderen van families. De basisgedachte in deze benadering is dat bepaalde traumatische ervaringen²⁸ van één familielid (of meerdere familieleden) de balans in het systeem verstoort. Als reactie daarop gaan andere familieleden bewust of onbewust deze verstoring compenseren door zich anders te gaan gedragen op de plek die men inneemt in het systeem. Een voorbeeld hiervan is een oudste (puber) dochter die in bepaalde opzichten de positie van de overleden moeder in het gezin overneemt door veel van de zorgtaken op zich te nemen die haar moeder placht te vervullen.

Incest is een ander voorbeeld van een traumatische ervaring. Deze situaties worden gekenmerkt door een verwarrende interpretatie van dader- en slachtofferschap, en door een mengeling van gevoelens van schuld, schaamte, woede en loyaliteit. Dergelijke traumatische ervaringen worden soms onuitgesproken meegedragen als (publiek) familiegeheim en beïnvloeden familieleden nog generaties later.

Opvallend is dat deze overdracht vooral via de lijn van de zelfde sekse geschiedt. Jongens raken zo verstrikt in het geheim van hun vader, oom of grootvader. Dochters eerder met die van hun moeder, tante of grootmoeder.²⁹

²⁶ D. Pollefeyt 2005; §3.4.

²⁷ Duits filosoof, theoloog, pedagoog en psychoanalyticus (1925).

²⁸ Bijvoorbeeld: incest, voortijdig overlijden van een ouder, moord, overspel, verhuizing of emigratie.

²⁹ N. Blaser; *Familieopstellingen. Bert Hellingers systemische familietherapie*; Den Haag 2004; blz 23 t/m 26.

Samenvattend kan daarom gezegd worden dat de vader een belangrijke voorbeeldfunctie heeft voor zijn mannelijke nageslacht. De aanwezigheid van een man in het gezin geeft zo jongens de mogelijkheid hun eigen man-zijn te ontdekken en te ontwikkelen. Pollefeyt vult echter aan dat de vader óók voor zijn vrouwelijke nakomelingen een belangrijke rol heeft. De betrokkenheid van de vader op zijn dochter(s) bevestigt hen in hun vrouw-zijn, in het feit dat ze het waard zijn om als vrouw geliefd te worden.³⁰ Dit is van betekenis voor hun uiteindelijke houding ten opzichte van seksualiteit en relaties.

3.4 Hindernissen in de geloofsopvoeding

Uit een onderzoek in 2005³¹ onder 1250 middelbare scholieren in de leeftijd van vijftien tot en met achttien jaar, blijkt dat 11% zich als religieus omschrijft. Verder geeft 9% aan dat ze regelmatig tot vaak met hun ouders over religie, kerk of godsdienst praten. En 15% zegt dat hun ouders vroeger regelmatig tot vaak over geloof en godsdienst vertelden. Kennelijk vertelt slechts een minderheid van de ouders aan hun kinderen over het geloof. En het wordt naarmate de tijd verstrijkt ook in afnemende mate een gespreksonderwerp.

Deze cijfers bevestigen mijn eigen ervaringen in het werken met jongeren en hun ouders. Zij ondersteunen en stimuleren hun kinderen maar beperkt in bijvoorbeeld de deelname aan vormselprojecten. De keuze zich daarvoor op te geven wordt in de meeste gevallen aan het kind zélf overgelaten. Een strikt dwingende houding van de ouders werkt waarschijnlijk negatief, maar een neutrale tot zelfs onverschillige zal ook niet positief werken.

En als er een keuze moet worden gemaakt tussen een activiteit in de sociale of sportieve sfeer die op het zelfde moment blijkt te vallen als een al veel eerder bekend gemaakte bijeenkomst van het vormselproject, dan valt deze meestal uit ten nadele van het vormsel. Ouders spreken hun kinderen kennelijk niet aan op het feit dat het inschrijven op een vormselproject weliswaar vrijwillig maar dan toch niet vrijblijvend is. Dit roept de vraag op welk belang de ouders hechten aan het geloof in het algemeen en aan de geloofsontwikkeling van hun kinderen in het bijzonder.

Tieners in de leeftijd van twaalf tot en met vijftien jaar zijn over het algemeen in de meest heftige periode van hun puberteit wat ouders voor uitdagingen in de opvoeding stelt. Tieners (zeker die van Generatie Y) zetten zich af tegen hun ouders, willen hun eigen weg gaan, en ze willen het zéker niet op de zelfde manier doen als hun ouders. Een gesprek tussen ouders en kinderen over zaken als het geloof lijkt daardoor voor beide partijen met onneembare hindernissen gepaard te gaan.

3.5 Samenvatting

Recent onderzoek wijst uit dat het tempo van de secularisatie vertraagt. In 2020 zal iets meer dan een kwart van de Nederlandse bevolking nog lid zijn van een kerk.

De ontzuiling in de jaren zestig van de vorige eeuw maakt dat de kaders die ooit ontleend konden worden aan de zuil waarin men was geboren, zijn weggevallen. Ieder moet maar voor zichzelf bepalen wat de richting in het leven moet zijn.

De hedendaagse ouders behoren grosso modo tot Generatie X geboren in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Deze groep laat niet duidelijk van zich horen in de samenleving. Bij hen bestaat een verlangen naar zaken van blijvende waarde.

³⁰ D. Pollefeyt 2005; §2.2.4 Belang voor de identiteit van het kind.

³¹ M. van Dijk-Groeneboer en J. Maas; *Geloof? ff checke!*; Utrecht 2005; blz 9 en 14.

Hun kinderen – geboren in de jaren tachtig en negentig – behoren tot Generatie Y. Dit is een zelfverzekerde en optimistische generatie die gewend is haar zin te krijgen. Onderzoek wijst uit dat er verschillen zijn tussen de invloed die vaders en moeders hebben op de religieuze ontwikkeling van hun kinderen. De rol van de vader lijkt in de hedendaagse maatschappij in het algemeen en in de opvoeding van kinderen in het bijzonder, onvoldoende duidelijk tot uitdrukking te komen. Beide factoren roepen op om de positie van de vader te versterken.

In de tienerleeftijd hebben veel kinderen een hedonistische inslag en zijn op zoek naar identiteit en autoriteit. Dit uiten ze vaak door zich af te zetten tegen degenen die gezag op hen willen uitoefenen.

Het doorgeven van de effecten van indringende verstoringen in de onderlinge verhoudingen binnen een familie blijkt vooral via de lijn van het gelijke geslacht te verlopen.

Ten slotte blijkt in de geloofsopvoeding vooral de geloofscommunicatie een probleem. Het gesprek tussen ouders en kinderen over het geloof wordt nauwelijks meer gevoerd.

4 Leren geloven

4.1 Inleiding

In het voorgaande ben ik vooral ingegaan op dat wát er gebeuren ‘moet’ (geloofsopvoeding), wie er een rol in spelen (ouders en tieners), in welke sociale context het zich afspeelt en wat de belangrijkste problemen zijn. In dit vierde hoofdstuk wil ik kijken naar hóe het proces van het leren geloven zich voltrekt.

De modellen en theorieën die ik hier presenteer zijn niet gedacht om elkaar daarmee de maat van het geloof af te kunnen nemen (want dát is niet aan ons mensen) maar om hulpmiddelen ter beschikking te krijgen om observaties te kunnen doen.

Alle mensen zijn op een vergelijkbare manier geboren tot mens. In die eenheid is echter ook sprake van verschil. We zijn niet allemaal gelijk. We willen en kunnen allemaal op een specifieke manier aangesproken worden. Om recht te doen aan het effect van die verschillen kies ik in deze scriptie een aantal onderscheiden invalshoeken.

De eerste invalshoek is een typering van de manier waarop individuen leren. Dit model doet recht aan verschillen tussen mensen voor wat betreft de manier waarop ze bij voorkeur bezig zijn in het leerproces.

Als tweede invalshoek sta ik stil bij de manier waarop een bekering plaats vindt. Het gaat hierbij om de manier waarop iemand zich bewust wordt van en uitkomt voor het gelovig zijn.

In de samenleving wordt elk individu geconfronteerd met het handelen van anderen en van het individu zelf. De ervaring die daaraan wordt opgedaan is een resultaat van een betekenisgeving door cognitieve verwerking van zintuiglijke prikkels (beeld, geluid, geur, smaak en/of fysiek gevoel). Socialisatie bestaat uit het ontdekken van de betekenissen van fenomenen in de wereld rondom het individu. Dit is de derde invalshoek.

De geloofshouding is niet een resultaat van een eenmalige gebeurtenis. Het is ook niet een statisch geheel. De houding ten opzichte van het geloof van een mens verandert tijdens zijn leven. Daarom ga ik als vierde invalshoek in op een model voor geloofsontwikkeling.

Ten slotte gebruik ik de symboolfunctie van voorwerpen en van handelingen. Dagelijkse handelingen of alledaagse voorwerpen en begrippen kunnen een symboolfunctie hebben waardoor ze in de context waarin ze voorkomen een bijzondere betekenis krijgen.

4.2 Leren

Kolb³² heeft een model van het leerproces ontwikkeld.³³ In dit model is sprake van twee niveaus: dat van gedragingen in het leerproces en dat van typering van de leerstijl.

Volgens hem is effectief en duurzaam leren het resultaat van het cyclisch doorlopen van een proces waarbij een viertal gedragingen op elkaar inhaken. De eerste gedraging is het concreet ervaren. Het opdoen van werkelijke ervaring met de realiteit staat hier centraal. De tweede gedraging is het reflexief waarnemen. Hierbij wordt nagedacht over de waargenomen werkelijkheid en worden als het ware

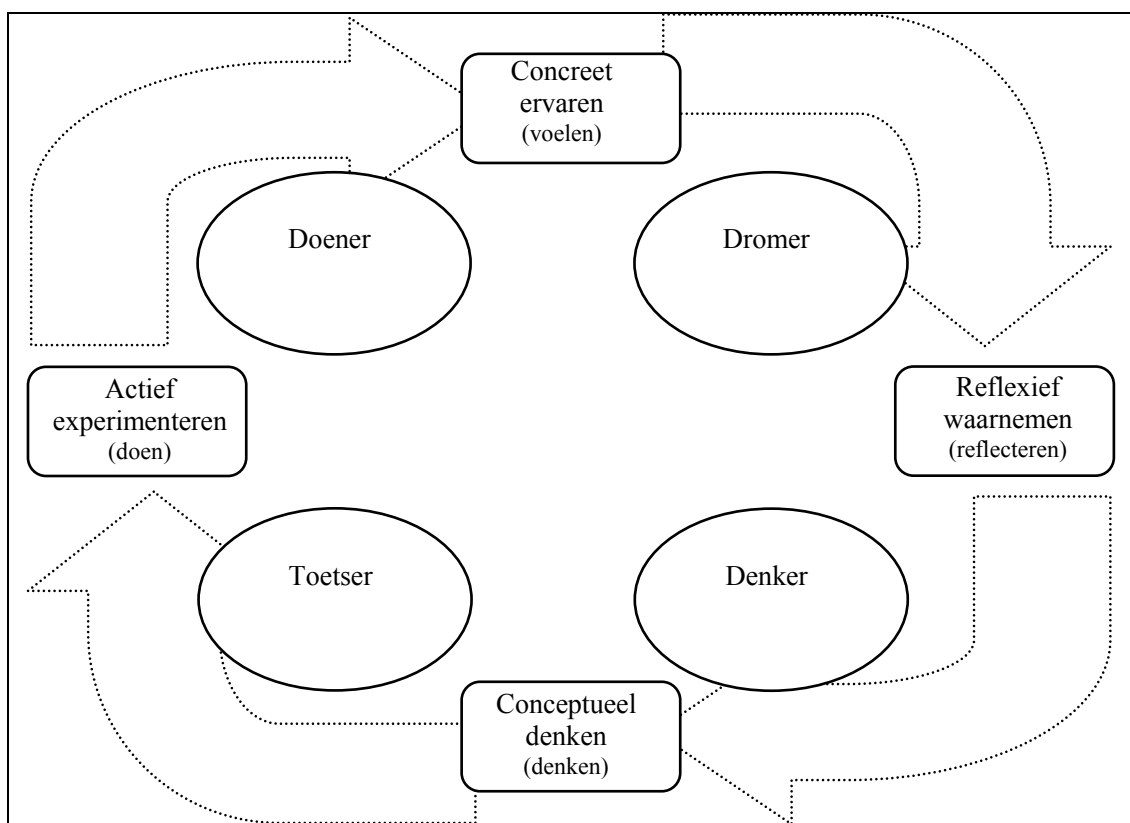
³² D. Kolb (1939); Amerikaans pedagoo.

³³ De uiteenzetting over de leercyclus van Kolb is ontleend aan: E. Wijsman 2001; blz 74 t/m 76.

woorden gegeven aan de waarneming: het verhaal wordt verteld. De derde gedraging is het conceptueel denken. Er wordt nagegaan in hoeverre de ervaringen en reflecties die samenhangen met deze éne handeling ook overeenkomen met de bevindingen die eerder zijn opgedaan. De vierde gedraging tenslotte is het actief experimenteren. Er wordt getoetst of de basisstelling (de leer) in de realiteit stand houdt. Opvallend is dat er zekere parallellen zijn aan te wijzen tussen de gedragingen in de leercyclus van Kolb en de fasen die Konijn aanbrengt in het proces van geloofsonderricht.³⁴

Mensen blijken in het leerproces een zekere voorkeur te hebben voor bepaalde gedragingen. Kolb komt tot een viertal leerstijlen die gekenmerkt worden door een voorkeur voor telkens twee gedragingen in de leercyclus.

De ‘doeners’ leren vooral door te doen, door met vallen en opstaan ervaringen op te doen. De ‘denkers’ zijn vooral gericht op logisch nadenken en argumenteren. De ‘dromers’ zijn goed in het creatief bedenken van verschillende oplossingen. Ze zoeken niet naar één antwoord maar zetten verschillende alternatieven naast elkaar. De ‘toetsers’ zijn er vooral op gericht om de theorie toe te passen in de praktijk om zo te kunnen constateren of deze inderdaad opgaat.

Figuur 5 Leercyclus en -stijlen volgens Kolb

4.3 Bekeren

Het proces van bekering, de overgang van ‘ongelovige’ tot een ‘gelovige’, kan in principe op twee manieren verlopen: geleidelijk of abrupt.³⁵

Een bekend voorbeeld van een abrupte bekering vinden we bij Saulus die op weg naar Damascus plots een groot licht uit de hemel ziet en geroepen wordt door de

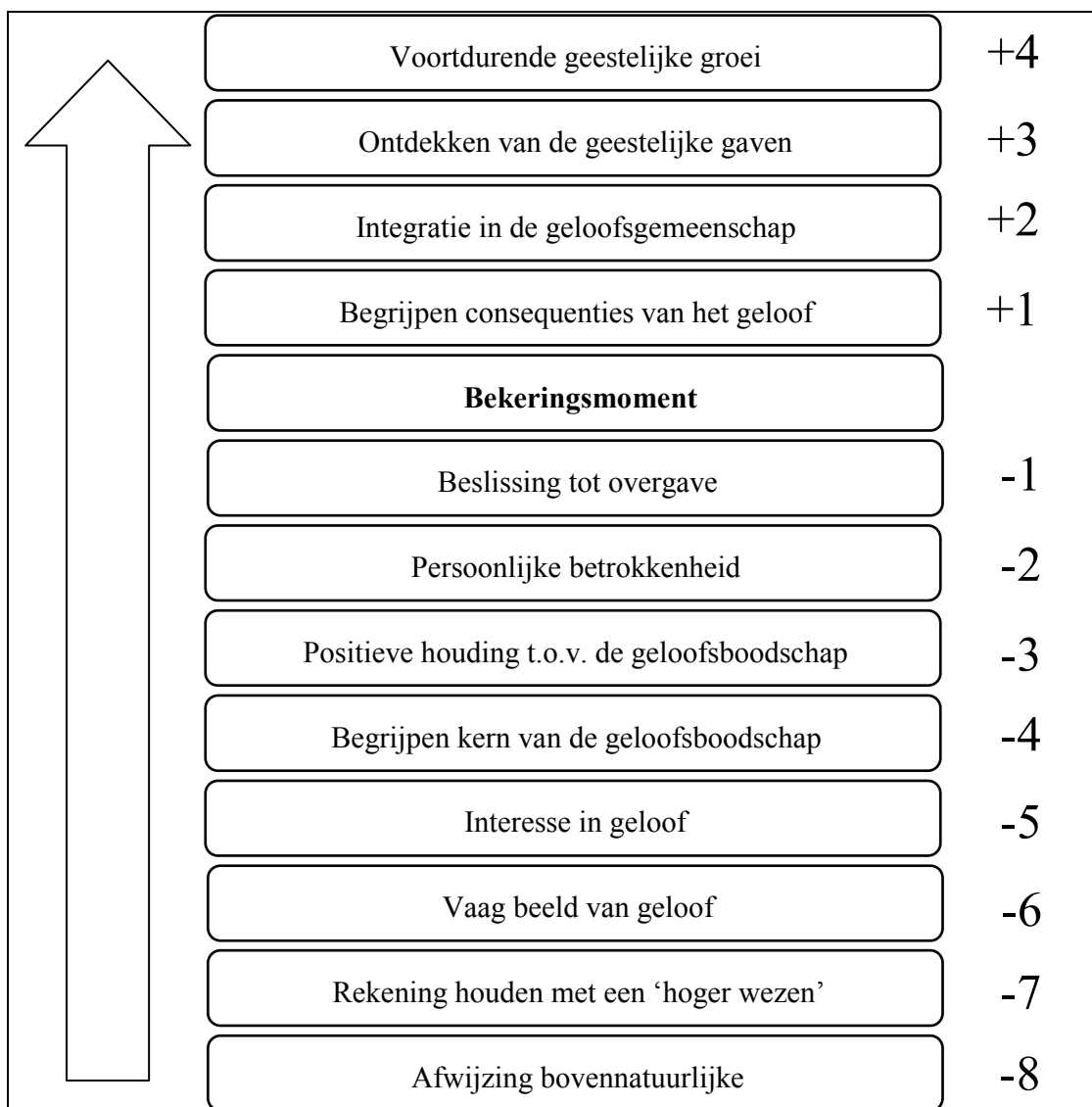
³⁴ §2.5.

³⁵ J. Pieper 1990, blz 53 en 54.

Jezus. Saulus verliest tijdelijk het gezicht: hij kan drie dagen niet kijken. Als het gezicht hem teruggegeven wordt, wordt hij vervuld van de Heilige Geest en laat hij zich dopen ten teken van zijn bekering.³⁶

Hoewel abrupte bekeringen wel degelijk mogelijk zijn, zal het proces van bekering in de praktijk een proces van geleidelijke ontwikkeling zijn. In een periode van weken, maanden of zelfs jaren overweegt iemand vragen over de zin van het leven, over de betekenis van religieuze ervaringen. Totdat op een gegeven moment het besluit groeit dat men zich gelovig durft te noemen.

In de evangelische bewegingen wordt vrij algemeen gebruik gemaakt van de schaal van Engel³⁷ om dit proces van bekering in beeld te brengen. De onderstaande figuur laat deze schaal zien.

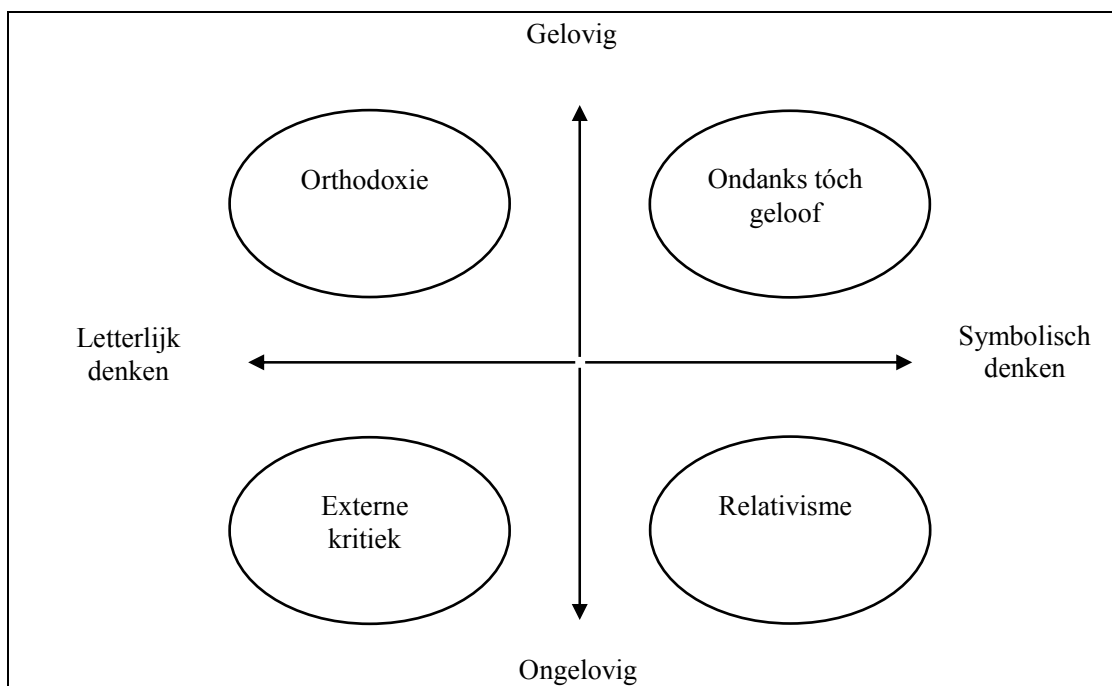
Figuur 6 Schaal van Engel

³⁶ Handelingen 9,3-21.

³⁷ Over de schaal zelf is op internet veel informatie te vinden. Bijvoorbeeld op <http://guide.gospelcom.net/resources/tellitoften.php>. Over de opsteller ervan, James Engel, lijkt weinig voorhanden.

4.4 Geloven

Groener³⁸ beschrijft een model gebaseerd op onderzoek van Hutsebaud dat door het combineren van twee dimensies tot een matrix van vier typen gelovigen komt. Op de verticale as staan gelovigheid en ongelovigheid tegenover elkaar. En op de horizontale het letterlijke tegenover het symbolische denken.

Figuur 7 Vormen van geloof volgens Groener

De eerste categorie gelovigen die op basis van het model Groener onderkend kan worden, is die van de orthodoxie. Men neemt het bestaan van een transcendente werkelijkheid voor waar aan én men neemt dat geloof ook letterlijk. Door deze groep wordt dualistisch gedacht: iets is waar óf het is onwaar. Er wordt groot belang gehecht aan het volgen van de leer en de juiste kerkelijke en rituele praktijk.

De tweede categorie denkt eveneens letterlijk doch verwerpt het geloof omdat een letterlijk begrepen geloof niet (meer) te verenigen is met een eveneens letterlijk ervaren werkelijkheid. Dit is de categorie van de externe kritiek.

De derde categorie is die van het ondanks-tóch-geloof. Vertegenwoordigers van deze groep denken in symbolen en metaforen. Elke interpretatie van het letterlijke verhaal is voor hen historisch bepaald. De kracht van het geloof van deze groep ligt in de verbinding van geloof en ervaring. Zo is er naast het leed in de wereld voor hen het beeld van de mee-lijdende God.

Ten slotte is er de categorie van het relativisme. Hierin treffen we individuen die een niet-letterlijke denkstijl hebben en die zich niet expliciet verbinden met geloof en kerk. Opvallend is dat er noch een negatieve noch een positieve correlatie is tussen relativisme en geloven. 'Het kan beide kanten opgaan' schrijft Groener. Ikzelf zie in deze groep een kans voor de kerk om nieuwe belangstellenden voor haar boodschap te vinden.

³⁸ G. Groener 2003; blz 172 t/m 176.

4.5 Stadia

Hoewel de geloofsontwikkeling een geleidelijk proces is en onder invloed staat van verschillende socialisatoren, zijn er toch ook stadia in te onderkennen. Meerdere onderzoekers hebben een model voor de ontwikkeling van de mens opgesteld.

Piaget³⁹ verdeelt de cognitieve ontwikkeling in vier perioden en let daarbij vooral op de cognitieve, intellectuele aspecten van het gedrag. Kohlberg⁴⁰ bouwt voort op Piaget en komt tot een model van de ontwikkeling van het morele oordeelsvermogen aangaande het handelen. Hij onderkent hierin zes stadia. Erikson⁴¹ baseert zich op de psycho-seksuele ontwikkelingstheorie van Freud en komt tot zes stadia van persoonlijkheidsontwikkeling.

Fowler⁴² bouwt met zijn model voor geloofsontwikkeling voort op Piaget, Kohlberg en Erikson. De term ‘geloof’ is in de theorie van Fowler⁴³ een begrip met een specifieke betekenis. Hij verstaat daar niet zozeer een religieuze geloofsovertuiging onder als wel een grondhouding waarin men zijn leven laat leiden door een aantal centrale meer algemene grondwaarden. Hierbij zijn cognitieve en affectieve aspecten onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het gaat hem juist om de karakteristieke manier van geloven, en niet om de precieze inhoud van het geloof.

De inhoud van een ontwikkelingsstadium in zijn theorie wordt bepaald door de vorm van redeneren, de vorm van rolopname, het morele oordeel, de reikwijdte van de sociale interacties, de bepalende autoriteit bij het kiezen van waarden, de vorm van wereldbeeld en de manier van omgaan met beelden en symbolen. In de theorie van Fowler worden zeven fasen onderkend in de geloofsontwikkeling.

De eerste fase is die van het primair geloof. Dit is het voorstadium van het geloof in de peuterleeftijd. De basis is het vertrouwen van het kind in de blijvende toewijding van de ouders; ondanks de ervaring zo nu en dan van elkaar gescheiden te zijn.

De tweede fase is het intuïtief-projecterend geloof in de vroege kinderjaren. De verbeelding die niet wordt gecontroleerd door logisch denken is primair. Er wordt een fantasiewereld opgebouwd bevolkt door beschermende en bedreigende machten en krachten. Dit mechanisme wordt gevoed door (Bijbel)verhalen uit de sociale omgeving.

In de basisschoolleeftijd is sprake van de derde fase: die van het mythisch-letterlijk geloof. De verhalen, overtuigingen en geloofspraktijken uit de sociale omgeving worden in die periode overgenomen. De richtinggevende verhalen, symbolen en morele regels worden letterlijk genomen.

Vervolgens breekt in de adolescentie de vierde fase aan, die van het conventioneel geloof aan. Het toenemend cognitief vermogen maakt het mogelijk het perspectief van de ander in te nemen. Uit diverse zelfbeelden wordt een coherente identiteit gevormd. Een persoonlijke en grotendeels onbereflecteerde synthese van opvattingen en waarden ondersteunt deze identiteit.

In de vijfde fase vanaf jong-volwassenheid is een autonoom-reflexief geloof mogelijk. De eigen opvattingen worden onderworpen aan een kritische reflectie. En er worden expliciete levenskeuzes gemaakt.

De zesde fase van het integrerend geloof komt voor vanaf de vroege middelbare leeftijd. Kenmerkend hierbij is het stilstaan bij tegenstellingen, het accepteren van

³⁹ J. Piaget (1896-1980); Zwitsers bioloog, psycholoog en filosoof.

⁴⁰ L. Kohlberg (1927-1987); Amerikaans psycholoog.

⁴¹ E.H. Erikson (1902-1994); Duits ontwikkelingspsycholoog en psychoanalyticus.

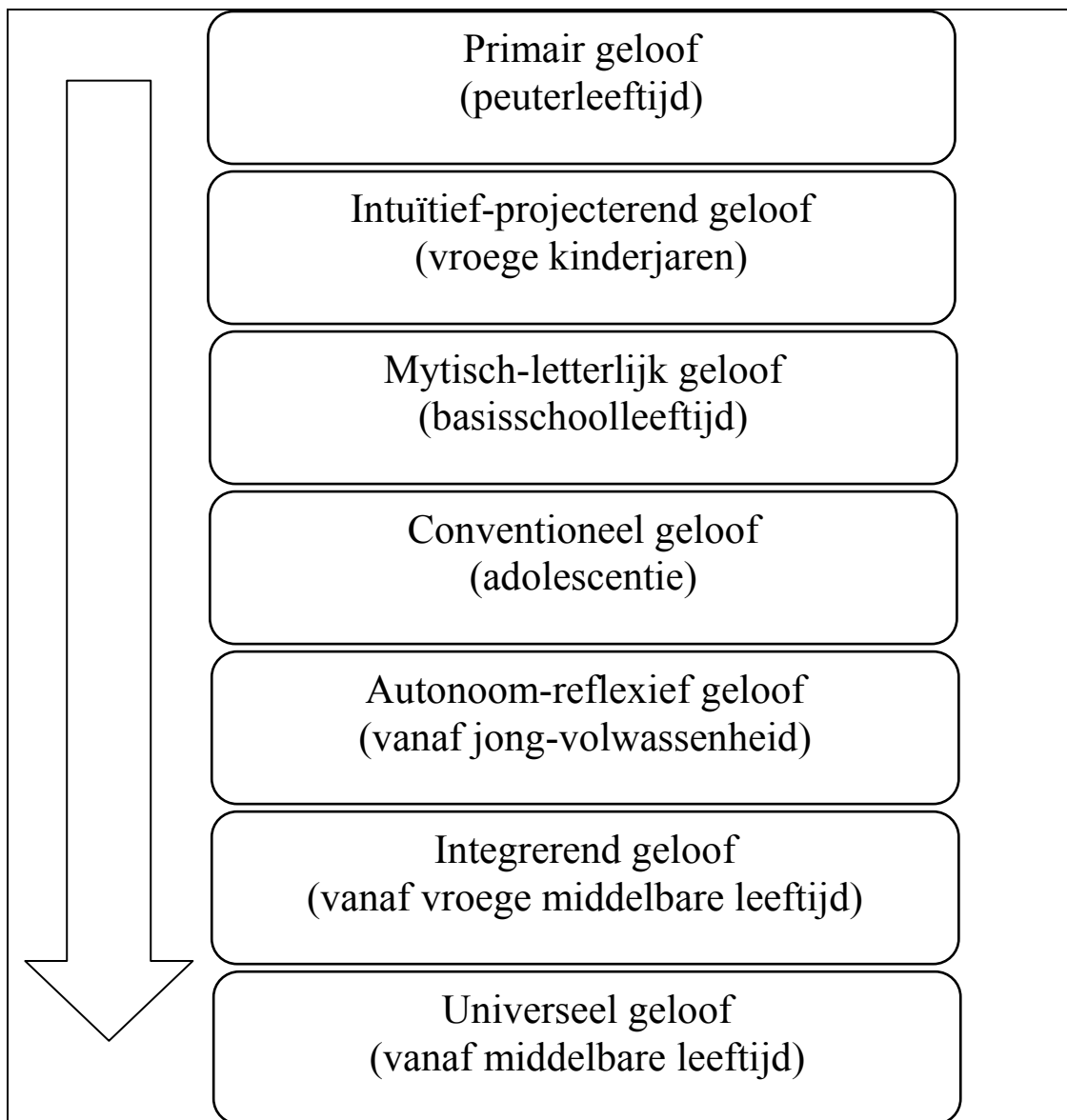
⁴² J.W. Fowler (1940); Amerikaans theoloog.

⁴³ De uiteenzetting over het model van Fowler is ontleend aan: J. Pieper 1990; blz 41 en 42.

paradoxen, en het inzicht dat er verscheidene interpretaties van de werkelijkheid mogelijk zijn.

Ten slotte is er vanaf de middelbare leeftijd de zevende fase van het universeel geloof. Deze fase wordt echter slechts door een enkeling bereikt. Kenmerkend is een leven in eenheid met de universele kracht achter het bestaan.

Omdat de theorie van Fowler het meest gericht is op geloofsontwikkeling én omdat het naar een scala van factoren kijkt, verkies ik dit model voor deze scriptie boven de andere eerder genoemde modellen.

Figuur 8 Geloofsontwikkeling volgens Fowler

Bij de verschillende stadia worden levensperioden genoemd. Dit is een in zekere mate arbitraire indeling, zeker voor de fasen vier en hoger.⁴⁴ De manier waarop en snelheid waarmee iemand de stadia doorloopt zal sterk afhangen van aanwezige of juist ontbrekende aanleg, prikkels uit de sociale omgeving en gebeurtenissen in het leven van een persoon. Traumatische ervaringen – zoals ernstige ziekte, een auto-

⁴⁴ Hiervoor bestaat uitgebreide wetenschappelijke onderbouwing. In het kader van deze scriptie ga ik daar niet in detail op in.

ongeluk, het verlies van arbeidsvermogen, inkomstenbron of levenspartner – kunnen een grote invloed hebben op de spirituele en religieuze ontwikkeling van een persoon.

Groener bevestigt deze gedachte waar hij Vergouwen citeert⁴⁵ die tot het oordeel komt dat ‘wat Fowler ons verschaft ... niet zozeer een ontwikkelingsmodel [is], maar een heuristisch model of typologie van stijlen van geloven en leven.’ De eerste drie stadia zijn volgens haar gerelateerd aan ontwikkeling. Terwijl dat voor de overige stadia niet het geval is. Verder blijkt uit haar onderzoek dat de mythisch-letterlijke, conventionele en autonoom-reflexieve geloofsstijl vrij algemeen voorkomend zijn. De andere vormen komen dus kennelijk niet (vaak) voor.

4.6 Symbolen

In het symboliseren spelen drie zaken een rol: voorwerpen, woorden en handelingen.⁴⁶

Bepaalde voorwerpen kunnen afhankelijk van de context waarin ze aangetroffen worden, worden voorzien van een betekenis naast die welk er bij objectieve waarneming van de aardse werkelijkheid aan toegekend wordt. Het voorwerp krijgt daardoor een extra betekenis die verwijst naar een diepere werkelijkheid.⁴⁷ Twee kruislings met elkaar verbonden stukken hout van ongelijke lengte krijgen als ze aangetroffen worden in een christelijke kerk opeens een heel andere lading.

Ook aan woorden en handelingen kan op vergelijkbare wijze een andere betekenis gegeven worden dan de letterlijke, objectieve inhoud.

Lukken plaatst het begrip teken en symbool tegenover elkaar.⁴⁸ Beide verwijzen naar een andere werkelijkheid maar bij een teken is dat op basis van een afspraak. Bij een symbool is de verwijzing onmiddellijk en in het symboliserende voorwerp zelf besloten. Deze tegenstelling vertoont overeenkomsten met de horizontale as in het eerder beschreven model van Groener waarop het letterlijke, objectieve tegenover het symbolische geplaatst wordt.

Hieruit blijkt dat het vermogen om symbolen te kunnen herkennen en hanteren een rol speelt in de gelovige ontwikkeling van de mens. Ook in het verstaan van verhalen (inclusief dat van het eigen leven) is het van belang.

4.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik aan de hand van Groener stilgestaan bij enkele theorieën met betrekking tot de manier waarop een mens kan leren te geloven. Ik heb een model beschreven volgens welk een leerproces kan verlopen.

Daarna heb ik manieren beschreven waarop een bekering zich kan voltrekken en waarop een categorisering kan worden aangebracht in de wijze waarop mensen geloven.

Ik heb de hoofdlijnen van een theorie voor geloofsontwikkeling geschetst en ten slotte heb ik stil gestaan bij de werking van symbolen.

⁴⁵ G. Groener 2003; blz 166 t/m 169.

⁴⁶ G. Lukken; *Rituelen in overvloed*; Baarn 1999; blz 19 t/m 33.

⁴⁷ G. Lukken ibidem; blz 20.

⁴⁸ G. Lukken ibidem; blz 20 en 21.

5 Gelijkenis van de verloren zoon

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk analyseer ik de inhoud en betekenis van de gelijkenis van de verloren zoon in het licht van de uitgangspunten en gedachtelijnen uit de voorgaande hoofdstukken.

Hoewel een exegetische werkwijze voor de hand ligt, kies ik voor een meer psychologische benadering. Ook ten aanzien van de structuur van dit hoofdstuk heb ik een specifieke keuze gemaakt door te werken aan de hand van het model van Kolb. Ik begin het hoofdstuk met het verklaren van deze keuzen en werk vervolgens een analyse van de gelijkenis uit.

5.2 Analyse

5.2.1 Werkwijze

Een exegetische benadering van de gelijkenis van de verloren zoon lijkt voor de hand te liggen om achter de betekenis ervan te komen. In deze scriptie gaat het mij om aansluiting te vinden bij de geloofservaring van de hedendaagse mens. En niet zozeer om in een theoretische wetenschappelijke sfeer verhandelend tot conclusies te komen. Ik sluit me daarbij aan bij Drewermann die zegt dat: ‘... de tegenwoordige theologie ... de oorspronkelijke gevoelens van het religieuze beleven heeft vervangen door rationele theorieën over de vermoedelijke consequenties van zulke belevingen, en dat zij ... door haar herleiding tot rationele argumentatie modellen de oorsprong van de religieuze ervaring meer verduistert dan onthult.’ En: ‘Van alle theologische vakken loopt exegese welhaast vanzelf het meeste het risico van een schoolmeesterachtige wetenschappelijke vervlakking.’⁴⁹

Ook Bulckens beklemtoont het belang van de dieptepsychologische lezing van teksten: ‘... erkent in teksten resoluut ook de werkzaamheid van het onbewuste van de auteur, dat in die teksten verhuld en onthullend ter sprake komt. Allerlei psychische (onbewuste) strevingen, fantasieën, spanningen en conflicten kan men in de teksten zelf bespeuren.’⁵⁰

Aan de andere kant is er ook een bezwaar tegen een dieptepsychologische lezing in te brengen. De innerlijke fundering van een godsdienst kan namelijk worden geïnterpreteerd als een beginnend verval ervan. Als een godsdienst het vanzelfsprekende niet langer aan een werkelijkheid buiten ons kan ontlelen, kan zij dit zéker ook niet aan een psychologische innerlijke wereld.⁵¹

In de stelling die ten grondslag ligt aan deze scriptie spreek ik van een bijdrage aan een attitudeverandering bij ouders. Dit verraadt een psychologische benadering en werkwijze in de gesprekken met hen en rechtvaardigt een eveneens psychologische benadering van de gelijkenis.

Ook meen ik dat een psychologische behandeling in plaats van een exegetisch cognitieve benadering, meer aansluit bij het moderne tijdsgevoel en bij de behoeften van Generatie X en Generatie Y.

⁴⁹ E. Drewermann; *Exegese en dieptepsychologie. Wonder, visioen, profetie en gelijkenis*; Zoetermeer 1993 (Duits 1985); blz 14 en 15.

⁵⁰ J. Bulckens 1998; blz 318.

⁵¹ E. Drewermann ibidem; blz 382 en 383.

5.2.2 Aanpak

Door de analyse van de gelijkenis te structureren volgens de leercyclus van Kolb ontstaat enerzijds een aanpak die aansluiting vindt bij mensen naar hun individuele voorkeuren in de leercyclus. En anderzijds geeft de mogelijkheid om op verschillende manieren, vanuit verschillende invalshoeken tot een analyse van de tekst van de gelijkenis te komen.

De eerste fase in de analyse sta ik stil bij de ontwikkelingen rond het gezin dat in de gelijkenis ten tonele wordt gevoerd. Dat doe ik door aandacht te besteden aan de daden van de verschillende figuren in het verhaal van de gelijkenis. In de leercyclus van Kolb wordt dit benoemd als actief experimenteren (doen).

In de tweede stap staan we stil bij de geloofshouding en bij de gevoelens van de figuren die beschreven (of vermoed) worden bij de concrete ervaringen in het verhaal van de gelijkenis.

In de derde stap wordt een aantal voorwerpen dat in de tekst van de gelijkenis voorkomt en/of verwerkt is in daarop geïnspireerde kunstwerken, als symbool geïnterpreteerd. Als hulpmiddel bij deze reflectie blijken ze zo bijzondere betekenissen bloot te leggen.

In de vierde fase tenslotte worden een aantal concepten beschreven die naderhand in de persoonlijke ervaringspraktijk kunnen worden getoetst.

5.3 Ontwikkelingen rond het gezin: daden

5.3.1 Opbouw van het verhaal

Le Du⁵² brengt vier fasen aan in de tekst: onverdeeldheid, scheiding, gemis en terugkeer. Opvallend is dat hij als eerste de fase van onverdeeldheid (het samen leven van vader en zonen) beschrijft terwijl die pas aan het einde van de gelijkenis aan de orde komt als de oudste zoon (in vers 29) en de vader (in vers 31) dat ter sprake brengt. Hiermee stelt hij dat de uitgangssituatie van de beide zoons gelijk was. En ook dat er verschillende reacties mogelijk zijn op die situatie.

Het onderscheid tussen de gang van zaken rond de beide zoons komt in Le Du's indeling niet tot uitdrukking. Zijn fase van het gemis komt overeen met wat ik in de navolgende paragrafen zal vatten onder het reddeloos leven (tweede fase) en het tot zichzelf komen (derde fase).

Nouwen⁵³ deelt het verhaal in in slechts twee fasen. Zijn indeling is bovendien gekoppeld aan de persoon. Met betrekking tot de beide zonen onderkent hij de fase van het weg gaan en die van de terugkeer. En voor wat betreft de vader ziet hij de fase van het welkom thuis heten en die van het uitnodigen tot het feest. Ik kan me vinden in de indeling van Nouwen in zoverre hij de fase van terugkeer onderkent. Echter de beide kanten van het initiatief worden bij hem onder één noemer, één tijdsspanne gebracht. Actie (de terugkeer van de zoon) en reactie (de ontvangst door de vader) worden in één ademgenoemd. Ik pleit er voor om deze beide kanten van de medaille gescheiden te houden.

⁵² J. le Du c.s.; *Wie is eigenlijk de verloren zoon?: diepte psychologische lezing en exegetische studie van Lucas 15.11-32*; Antwerpen/Amsterdam 1977; blz 29 t/m 49.

⁵³ H. Nouwen; *Eindelijk thuis*; Tielt 2006; blz 33 t/m 140.

Voor de tekst van de gelijkenis maak ik gebruik van de Naardense Bijbel vertaling van P. Oussoren uit 2004.⁵⁴ In de tekst heb ik een fasering aangebracht ten eerste door me te richten op beide zonen en ten tweede door gebeurtenissen zodanig te groeperen dat daardoor een ontwikkeling met betrekking tot die zoon zichtbaar wordt.

5.3.1.1 Vertrek van de jongste zoon

- 11 *Hij zegt:
zomaar een mens
had twee zonen;*
- 12 *dan zegt de jongste van hen tot zijn vader:
vader, geef mij van wat er is
het deel dat mij toekomt!
en hij heeft onder hen de leeftocht verdeeld.*
- 13 *Niet vele dagen daarna
brengt de jongste zoon alles bijeen
en gaat op reis naar een gebied ver weg;*

In deze eerste fase zien we een jongste zoon die zich puberaal afzet tegen zijn vader, die op eigen benen wil gaan staan en die grenzen wil verkennen door die letterlijk over te gaan. Zijn behoefte om weg te gaan moet onmiddellijk vervuld worden. De middelen daarvoor ontbreken hem, dus eist hij die brutaalweg op bij zijn vader. Werken en de verdiensten opsparen totdat er voldoende is om de droomreis te kunnen maken duurt hem kennelijk te lang. Wachten totdat de vader overlijdt klaarblijkelijk ook. De jongste zoon verklaart zijn vader in vivo al dood door zijn erfdeel op te eisen. De zoon gebruikt zijn vader als het ware als een object waarover beschikt kan worden.⁵⁵

Na het vertrek van de jongste zoon wordt hij door de thuisblijvers dood gewaand. Zo overkomt hem het zelfde als wat hij zijn vader toewenste door zijn deel op te eisen.

5.3.1.2 Reddeloos leven

*daar verkwist hij al het zijne
in een reddeloos leven.*

In de tweede fase geschiedt dat waarop de zoon zich had verheugd en waar de vader wellicht bang voor was. De zoon ‘gaat helemaal de verkeerde kant op’ door een leven te leiden waarbij hij zich alleen richt op een snelle behoeftevervulling. Door op reis te gaan naar een ver land neemt de jongste zoon al letterlijk fysiek afstand van het goede dat hij bij en van zijn vader heeft ervaren. En nu hij zover afgedwaald is, gaat het nóg slechter met hem. De zoon verspeelt in zijn ver verwijderd zijn óók nog al het goede dat hij van zijn vader heeft meegekregen op reis. En hij is niet in staat

⁵⁴ Ik heb voor deze vertaling gekozen omdat Oussoren consequent zo dicht mogelijk bij de brontekst heeft willen blijven. En vooral omdat hij naar mijn mening in goed verstaanbaar Nederlands en met een waardige klankkleur in zijn woordkeus recht doet aan de tekst.

⁵⁵ §3.2.3.

om zijn leven zo in te richten dat hij zichzelf kan redden. De kaders die hem bij zijn vader richting gaven, zijn weggefallen. Hij leeft in de ontzuilde samenleving waar Kohnstamm het over heeft waarin ieder voor zich maar moet bepalen wat de juiste richting is.⁵⁶

Hij lijkt alleen en verlaten in dit leven want er worden geen andere verhaalfiguren ter sprake gebracht. De zoon verliest zich eenzaam in een verkwistend uitleven van zijn behoeften.

5.3.1.3 De zoon komt tot zichzelf

- 14 *Als hij alles er heeft doorgebracht
komt er een zware hongersnood
over dat gebied,
en hij begint gebrek te lijden.*
- 15 *Hij trekt erop uit en voegt zich bij
een van de stedelingen van het gebied,
en die stuurt hem naar zijn akkers
om varkens te hoeden;*
- 16 *hij verlangde ernaar zijn buik te vullen
met de schillen die de varkens aten,
maar niemand die ze hem gaf!*
- 17 *Dan komt hij tot zichzelf en zegt:
hoeveel dagloners van mijn vader
hebben broden in overvloed,
en ik ga hier verloren in hongersnood!*
- 18 *ik zal opstaan, vertrekken naar mijn vader
en tot hem zeggen:
vader, ik heb gezondigd
tegen de hemel en tegenover jou,*
- 19 *ik ben niet meer waard
een zoon van jou te heten:
doe met mij
als een van je dagloners!*

In de derde fase blijkt dat het gebied waar de zoon verblijft, hem geen voeding meer kan bieden. En komt een zware hongersnood. De eenzaamheid in het leven uitsluitend gedreven door bevrediging van behoeften heeft hem uiteindelijk geen blijvende satisfactie gegeven. Dat wat vanzelfsprekend leek, blijkt opeens toch niet zo vanzelfsprekend.

Opnieuw gaat de zoon op pad. In het begin van de gelijkenis (in vers 13) gaat hij bij zijn vader weg en op reis naar een ver gebied. Nu lezen we in vers 15 dat hij er opnieuw op uit trekt en zich weer bij de mensen voegt. Moet hij nu weer van onderaf aan beginnen? Hij moet als hoeder van varkens het minste van het minste werk doen. Ook daar weet hij niet hoe hij aan voeding moet komen. De varkens eten hun schillen. Hoewel de zoon zelfs dát minderwaardige voedsel wel zou willen eten, komt het niet in hem op om het zelf tot zich te nemen. Hij neemt niet zelf de verantwoordelijkheid om zich van voeding te voorzien maar wacht totdat iemand dat aan hem geeft.

Dan komt de zoon tot zichzelf als hij beseft dat de dagloners van zijn vader brood in overvloed hebben. Zijn vader geeft zijn dagloners het dagelijks brood. Dit is het moment van bekering. Hij weet opeens waar het wáre voedsel te verkrijgen is.

⁵⁶ §3.2.1.

En hij komt tot het inzicht dat hij gezondigd heeft. Hij heeft gezondigd in twee dimensies. Ten eerst in verticale richting, tegen de hemel, door zijn mens-zijn als beeld van God te ontkennen. De grond van die ontkenning ligt in de horizontale richting doordat hij de relatie met zijn mede-mens verbrak. Hij verklaart zijn vader impliciet dood. Hij behandelt hem en de mensen in het verre land slechts als objecten die hem voeding dienen te verschaffen. Zijn zondigen in de verticale dimensie bestaat er dus uit dat hij niet langer wil voldoen aan het beeld van de mens als geschapen naar het beeld van God. Want dat is een beeld van betrokkenheid op de mens. Zijn zondigen in de horizontale dimensie blijkt eruit dat hij niet langer thuis (in zichzelf) wilde zijn. Radcliffe beschrijft dit juist als een onderscheidend kenmerk van christenen.⁵⁷

De zoon beseft dat hij het niet meer waard is om zoon van zijn vader te heten. Zo verbreekt hij de band met de bron van voeding in de overtuiging dat hij het niet meer waard is die te ontvangen. Zo kiest hij er als het ware voor om dood te zijn.

5.3.1.4 De terugkeer van de jongste zoon

- 20 *Opgestaan komt hij aan bij zijn vader;
als hij nog ver weg is
ziet zijn vader hem
en alles in hem beweegt:
hij snelt toe, valt hem om de hals
en kust hem.*
- 21 *Zijn zoon zegt tot hem:
vader, ik heb gezondigd tegen de hemel
en tegenover jou,
ik ben niet meer waard
een zoon van jou te heten!*

In de vierde fase gaat de jongste zoon terug naar huis. Voor de derde keer staat hij op en gaat op pad. Zijn vader heeft een vooruitziende blik want hij ziet de verloren zoon al van verre aankomen. Net als bij het vertrek heeft de vader ook nu geen woorden om zijn zoon te ontvangen. De vader geeft zijn zoon geen uitbrander, hij vraagt niet waar al het bezit gebleven is, maar geeft hem juist een uitbundige ontvangst. Hij rent op hem af, valt hem om de hals en kust hem. Uit dit handelen van de vader lijkt een liefdevolle houding af te lezen.

De zoon komt tot een ware biecht. De zoon herhaalt tegen de vader zijn besef dat hij gezondigd heeft in de zelfde woorden als op zijn moment van bekering. Hieruit blijkt zijn oprechte berouw. De vader vergeeft hem door opnieuw te zwijgen.

5.3.1.5 De ontvangst van de jongste zoon

- 22 *Maar de vader zegt tot zijn dienaars:
haalt haastig de mooiste mantel
en bekleedt hem!
Geeft hem een vingerring aan de hand
En sandalen aan de voeten;*
- 23 *Brengt het gemeste kalf, slacht het*

⁵⁷ §3.2.3.

24 *en laten we eten en feestvieren,
omdat deze zoon van mij
dood was en is herleefd,
verloren was en is gevonden!
En zij beginnen feest te vieren.*

In de vijfde fase zien we de reactie van de vader. De vader kijkt alleen naar het positieve van het moment. Alleen dat wat er nú aan de orde is, is voor hem van belang. Zijn dood gewaande zoon is terug. En die mag wéten dat hij terug is, dat hij ondanks alles warm welkom wordt geheten. Hij is terug en dat mag gevierd worden.

5.3.1.6 De terugkeer van de oudste zoon

25 *Zijn oudste zoon is op het land;
met dat hij aankomt en het huis nadert
hoort hij speelgroepen en reidansen*
26 *hij roept een van de jongens en vraagt
wat dat allemaal wel is.*
27 *Die zegt tot hem:
uw broer is gekomen
en uw vader heeft het gemeste kalf geslacht
omdat hij hem gezond heeft teruggekregen!*
28 *Maar hij is woedend
en wil niet binnenkomen.*

In de zesde fase komt de oudste zoon terug van het land. De vader ziet hém niet van verre al aankomen. Want deze zoon komt thuis zoals hij dat altijd doet. De oudste zoon is verbaasd door het feestgedruis. Als hij hoort wat de aanleiding daartoe is, wordt hij boos en wil het huis van de vader niet binnengaan.

5.3.1.7 De ontvangst van de oudste zoon

29 *Nadat zijn vader naar buiten is gekomen
En bij hem gepleit heeft,
zegt hij ten antwoord tot zijn vader:
zie, zovele jaren al ben ik u dienstbaar,
nooit heb ik een gebod van u overtreden
en mij hebt ge nooit een bokje gegeven
zodat ik met mijn vrienden feest kon vieren;
30 maar nu die zoon van u gekomen is
die uw leeftocht heeft verslonden met hoeren,
hebt u voor hem het gemeste kalf geslacht!*
31 *Hij zegt tot hem:
kind, jij bent altijd bij mij
en alles wat van mij is, is van jou;*
32 *móesten we niet feestvieren en verheugd zijn
omdat deze broer van jou
dood was en is herleefd,
verloren was en is gevonden!?*

In deze zevende fase komt de vader naar buiten en pleit bij de oudste zoon. Waarvóór de vader pleit is niet duidelijk want het pleidooi blijft in de gelijkenis woordeloos. Het zou ook geen zin gehad hebben om veel woorden te gebruiken: de oudste zoon staat er waarschijnlijk nog niet open voor. Die moet eerst zijn boosheid kwijt over het feit dat er voor hém nooit een feest georganiseerd is. Hij ontkent de jongste zoon van de vader als zijn broer door hem aan te duiden als ‘die zoon van u’. Hij wil de relatie met hem als broer, als mede-mens, niet aangaan. Net als bij de ontvangst van de jongste zoon heeft de vader het laatste woord. Hij spreekt opnieuw de weinige woorden die hij in dit verhaal heeft. Hij roept op tot een feest en verklaard als aanleiding daartoe dat hij die dood was, is herleefd; dat hij die verloren was, is hervonden.

5.3.2 Het spreken van de vader

Het valt op dat de vader niet tegen de jongste zoon spreekt. De enige tegen wie hij iets zegt zijn de dienaars (in vers 22 tot en met 24) en tegen de oudste zoon (in vers 31 en 32).

Letterlijk woordeloos geeft de vader de zoon zijn zin als die zijn erfdeel opeist. Hij leest zijn zoon niet de les over zijn brutale gedrag. De vader geeft hem zijn deel en laat hem gaan. De zoon krijgt zo de vrijheid én de verantwoordelijkheid om op reis te gaan naar een gebied ver weg. Opvallend is hier de parallel met mijn eigen ervaring met ouders van (kandidaat)vormelingen die kritiekloos mee lijken te gaan met de wensen van hun tieners.

Hoewel er diverse aanleidingen zijn voor de vader om in gesprek te gaan met zijn jongste zoon, doet hij dat niet. Zijn omgang met deze zoon laat geen duidelijk engagement zien, hij lijkt er voor deze zoon nauwelijks te zijn, hij laat zich niet gelden als bron van emotionele ondersteuning en evenmin laat hij zich kennen als autoriteit. Hij lijkt met andere woorden sterk op de moderne vader waar Pollefeyt het over heeft.⁵⁸

Vader en zoon lijken er moeite mee te hebben het gesprek aan te gaan over waarden die funderend zijn voor hun levensinstelling en -overtuiging. Zoals al eerder beschreven is dit ook herkenbaar voor zowel de ouders als de jongeren van onze tijd.⁵⁹

5.3.3 Geven en nemen

In vers 16 ervaart de jongste zoon dat niemand hem voedsel geeft, zelfs niet de minderwaardige schillen voor de varkens. Hij kan het klaarblijkelijk ook niet zélf tot zich nemen, hij kan het niet zelf pakken. Er moet kennelijk sprake zijn van een vader die dat op dagelijkse basis doet.

Dagloners werken in het vertrouwen dat hun meerdere hen elke dag van voldoende voedsel zal voorzien. In het vertrouwen dat hen dat ook déze dag weer zal overkomen, gaan ze aan de arbeid. Niet een verlangen, of zelfs een opeisen, een tegen de regels in toe-eigenen van wat je meent dat voor jou is, kan uiteindelijk en blijvend voeding geven.

Het opeisen, het niet terecht toe-eigenen maakt een mens niet langer waardig het gegevene te ontvangen. Tot dat inzicht lijkt de zoon in vers 17 en 18 te komen. Geven is uiteindelijk geen mensen-werk. Het dagelijks brood kunnen we niet van

⁵⁸ §3.3.2.

⁵⁹ §3.4.

elkaar – als mens; als menselijk object – nemen; het wordt ons door de Vader gegeven.

5.3.4 Verrijzenis

Tot tweemaal toe spreekt de vader over zijn jongste zoon als hij ‘die dood was en is herleefd, verloren was en is gevonden’. Dit zijn telkens de laatste woorden van de vader. Het deel van de gelijkenis waarin de jongste zoon een centrale rol heeft wordt ermee afgesloten in vers 24. En het is de laatste zin (vers 32) van het deel waarin de oudste zoon aan de orde is.

Ná deze woorden begint men feest te vieren respectievelijk gaat men daarmee verder. Hieruit blijkt de betekenis van de verrijzenis uit de dood. Pas ná de verrijzenis kan er feest gevierd worden. Pas dan kan het échte leven gaan beginnen.

De jongste zoon trekt weg naar een ver land om daar ‘feest te gaan vieren’ met zijn deel van de erfenis. Dat loopt voor hem echter uit op een teleurstelling. In een diep dal van hongersnood en ellende komt hij tot nieuw inzicht. Hij keert terug, hij staat als het ware weer op na zijn val in een reddeloos leven. Hij verrijst als hernieuwd mens in een nieuw leven. In de tekst van de gelijkenis wordt deze verrijzenis zelfs benoemd. Want in vers 20 lezen we: ‘Opgestaan komt hij aan bij zijn vader’.

Met de kruisiging, dood en verrijzenis van Jezus is een nieuw verhaal begonnen. Eerst leek het erop alsof het verhaal helemaal afgelopen was. Alles leek verloren met de dood van Jezus. Maar het was juist een voorwaarde om het verhaal verder te laten gaan.

Zo moet ook een jongste zoon eerst verloren gaan om zijn verhaal een vervolg te kunnen geven. Een nieuw verhaal waarin de wáre aard, de ware identiteit van die zoon tot uitdrukking komt. En: geldt dat zo ook niet voor élke zoon?

5.4 Leren geloven: gevoelens

5.4.1 Inleiding

Hoewel er meer figuren een rol spelen gaat het in het verhaal om de vader, om de jongste zoon en om de oudste zoon. Het is interessant om te zien welke concrete ervaringen er bij hen aan de orde zijn, hoe deze figuren zich verhouden tot Groener’s model van geloofshouding en tot Fowlers theorie voor geloofsontwikkeling.

5.4.2 De vader

Met betrekking tot de vader vinden we drie plaatsen waar min of meer expliciet iets te lezen valt over zijn emotie.

Ten eerste in vers 20 waar over de vader gezegd wordt dat: ‘...alles in hem beweegt ...’. Andere Bijbel vertalingen spreken van ‘Hij kreeg medelijden’ (Nieuwe Bijbel Vertaling), ‘Hij werd met innerlijke ontferming bewogen’ (Staten Vertaling) of ‘hij werd ontroerd’ (Willibrord vertaling 1995). Het ‘alles in hem beweegt’ van de Naardense Bijbel wijst meer op het feit dat ook het fysieke hart in beweging kwam. Er was bij de vader niet alleen een gevoelsmatig gaan spreken van het hart, maar ook het lichamelijke hart begon sneller te kloppen.

Ten tweede in vers 22 en 23 waar de vader zijn vreugde uitdrukt door op te roepen tot een feest.

En ten derde in vers 31 waar hij zijn bezorgdheid voor en betrokkenheid op de oudste zoon tot uitdrukking brengt door hem te troosten met opbeurende woorden.

Uit de woorden ‘... deze zoon van mij dood was en is herleefd, verloren was en is gevonden!’ (vers 24) en ‘... deze broer van jou dood was en is herleefd, verloren was en is gevonden!’ (vers 32) kan een niet-letterlijke symbolische instelling van de vader gelezen worden. Want hij zal heus wel beseffen dat zijn jongste zoon, nu hij hier in levende lijve voor hem staat, in fysiek letterlijke zin niet dood geweest is. Maar hij is in figuurlijke, symbolische zin wél dood geweest. En zoals we in het voorgaande hoofdstuk hebben gezien, is die zoon zelfs verschillende doden gestorven.

In de tekst lees ik geen afwijzende houding ten opzichte van het geloof. Daarmee kom ik in het model van Groener voor de vader uit op een ondanks-tóch-geloof.

In de theorie van Fowler verkeert de vader wellicht in de zesde fase: integrerend geloof. De vader lijkt in staat om om te gaan met verschillende interpretaties van de werkelijkheid. Dat blijkt voor mij uit het feit dat hij aan de wensen van zijn jongste zoon tegemoet komt. Hij geeft hem de ruimte om te gaan leven naar zijn eigen overtuiging waarbij de vader die van zichzelf even buiten beschouwing moet laten.

5.4.3 De jongste zoon

Over de jongste zoon wordt in vers 16 expliciet gesproken over zijn verlangen naar voedsel. Uit vers 17 waar hij zegt verloren te gaan in hongersnood, spreekt een zekere wanhoop. En in vers 18, 19 en 21 laat hij duidelijk zien dat hij berouw heeft van zijn daden.

In de geloofshouding van deze zoon zien we een duidelijke ontwikkeling. Uit het begin van de gelijkenis blijkt noch een afwijzende noch een omarmende houding ten opzichte van het geloof. Ook over een letterlijke of symbolische denktrant kan niets met zekerheid gezegd worden. Voor mij lijkt het erop of deze zoon alle mogelijkheden nog openhoudt en zelf op ontdekkingstocht wil gaan. Het kan nog beide kanten opgaan wat hem betreft. Hij is een echte relativist.

De ondervinding van hongersnood, het ervaren van een gebrek aan ware voeding brengen hem tot zichzelf en leiden tot zijn bekering. In de uitspraak waaruit die bekering blijkt spreekt hij van ‘de hemel’, en dus niet van God, de Heer, de Almachtige of vergelijkbare duidingen. Hij bedient zich van een symbolische term. Hieruit concludeer ik dat de jongste zoon zich bekeert tot het zelfde ondanks-tóch-geloof als zijn vader.

De jongste zoon lijkt mij in de theorie van Fowler te verkeren in de vierde fase. In deze fase van het conventioneel geloof maakt het toenemend cognitief vermogen het mogelijk de positie van de ander in te nemen. En dat komt tot uitdrukking in de gelijkenis op het moment dat de zoon beseft dat hij gezondigd heeft tegen de hemel en tegen zijn vader. De zoon kan in gedachten de positie van de ander in nemen, naar zijn eigen handelen kijken en invoelen wat dat betekent voor degene in wiens schoenen hij voor dat moment staat.

5.4.4 De oudste zoon

Over de oudste zoon lees ik in vers 26 dat hij verbaasd is over het onverwachte feest. In vers 28 staat letterlijk dat hij boos is. En in vers 29 en 30 spreekt hij zich boos en verontwaardigd uit tegen zijn vader.

Over zijn geloofshouding valt niet veel met zekerheid te zeggen want in de tekst van de gelijkenis wordt daar wat hem betreft niets gezegd. Wellicht dat er een indirecte aanwijzing zit in zijn opmerking ‘... zovele jaren al ben ik u dienstbaar, nooit heb ik een gebod van u overtreden...’ (vers 29). De oudste zoon geeft hiermee aan dat hij

de wet kent. En hij leeft kennelijk letterlijk naar die wet. Om deze reden breng ik hem onder in Groener's orthodoxe categorie.

De oudste zoon leeft naar mijn idee nog in de fase van het mythisch-letterlijk geloof uit de theorie van Fowler. Uit zijn beklag dat hij zoveel jaren heeft gewerkt voor zijn vader maar dat er voor hém geen feest is georganiseerd, blijkt voor mij dat hij zich strikt aan regels en wetten heeft gehouden door zijn vader trouw te dienen. Hij heeft de overtuigingen uit de sociale omgeving en de morele regels letterlijk genomen zonder zelf stil te staan bij wat hij zélf wilde, wie hij zelf was. In wezen heeft hij zichzelf nog geen identiteit gevormd.

5.5 Symboolfunctie: reflectie

5.5.1 Inleiding

Na in de voorgaande fasen in deze analyse de tekst van de gelijkenis van nabij bekeken te hebben, neem ik er nu wat meer afstand van.

Ik wil het verhaal nu op een andere manier gaan belichten. Als eerste doe ik dat door in te gaan op een aantal voorwerpen dat in de gelijkenis genoemd worden. Ten tweede wil ik kijken naar een aantal kunstwerken die het tafereel van de terugkomst van de jongste zoon verbeelden.

5.5.2 Voorwerpen

5.5.2.1 Mantel

In vers 22 vraagt de vader zijn teruggekomen zoon te bekleden met de mooiste mantel. Kleding⁶⁰ behoort naast voedsel tot de primaire levensbehoeften van de mens. Gebrek aan kleding en voedsel schendt de mens in zijn bestaansrecht.

Kleding heeft op verschillende plaatsen in de Bijbel een bijzondere betekenis. Al in Genesis 3, 7 maken Adam en Eva schorten van loof om de naaktheid te bedekken die ze van elkaar zien. Vlak daarvoor hebben ze hun vrijheid genomen en een grens overschreden door tegen het gebod van God in te gaan en toch van het verboden fruit te eten. Nu zijn ze zich bewust geworden van hun schande en willen dat bedekken.

In de Jozef cyclus (Genesis 37 en verder) speelt een veelkleurige mantel een rol. Het is een uitdrukking van de positie van Jozef in het huis van zijn vader Jacob. Zijn broers accepteren deze voorkeursbehandeling niet. Ze verkopen hun broer aan handelaren die hem vervolgens naar een ver land (Egypte) afvoeren. De mantel brengen de broers besmeurd met bloed terug bij de vader om de indruk te wekken dat Jozef door wilde dieren is verscheurd. Zo is een mantel niet alleen een middel tot bedekking maar ook tot identificatie.

Dat een mantel een middel tot identificatie kan zijn, blijkt ook uit de evangeliën.⁶¹ Jezus krijgt een mantel aan om hem te tonen als koning der Joden. Voordat de tocht naar Golgota wordt begonnen, krijgt Jezus zijn eigen kleren weer aan.⁶² Als Jezus aan het kruis hangt wordt er om zijn kleren gedobbeld.⁶³

Kleding kan dus gebruikt worden om een mens een bijzondere positie te geven. Maar ook om een mens zijn menswaardigheid te ontnemen.

⁶⁰ C.J. den Heyer en P. Schelling; *Symbolen in de Bijbel. Woorden en hun betekenis*; Zoetermeer 2006 (2000); blz 232 t/m 237.

⁶¹ Matteüs 27,28; Marcus 15,17; Lucas 23,11; Johannes 19,2.

⁶² Matteüs 27,31; Marcus 15,20.

⁶³ Matteüs 27,35; Marcus 15,24; Lucas 23,34; Johannes 19,23-24.

5.5.2.2 Sandalen

In vers 22 vraagt de vader zijn dienaars om de jongste zoon ook sandalen aan de voeten te doen.

Sandalen hebben verscheidene symbolische betekenissen.⁶⁴ Het aandoen van de sandalen en aantrekken van de mantel wordt in de Handelingen van de apostelen beschreven als voorbereiding op het in actie komen.⁶⁵ Het barvoets gaan is een teken van treurnis zoals bij David die rouwt om zijn opstandige zoon.⁶⁶ Als Mozes de brandende braamstruik nadert wordt hem gevraagd zijn sandalen uit te trekken omdat hij heilige grond betreedt.⁶⁷ Een versleten schoen drukt de vergankelijkheid uit.⁶⁸

De dienaars doen de jongste zoon sandalen aan zijn voeten. Kennelijk was hij blootsvoets aan komen lopen. We lezen niet waar en wanneer hij zijn sandalen verloren is of heeft uitgedaan. Het ont-bloten (bedekken) van zijn voeten is misschien een teken dat er een einde moet komen aan zijn (be)rouw, en dat er feest gevierd mag worden.

5.5.2.3 Ring

Het woord ring⁶⁹ duidt in de Bijbelse context vaak op een zegel-ring. Het verzegelen van dingen heeft in de Bijbel juridische consequenties. Wat verzegeld is, is eigendom van degene die zijn zegel er op gedrukt heeft.

Als een meerdere een ring overdraagt aan een ondergeschikte wordt daarmee uitgedrukt dat de eerste zijn gezag en eigendom in de handen legt van de tweede.

In de gelijkenis van de verloren zoon krijgt de jongste zoon een ring aan de vinger geschoven. Daarmee wordt dus gezegd dat hij vanaf dat moment juridische macht heeft. En ook dat de vader hem zijn positie geeft: de zoon is als het ware vader geworden.

⁶⁴ C.J. den Heyer en P. Schelling ibidem; blz 406 t/m 408.

⁶⁵ Handelingen 12,8.

⁶⁶ 2 Samuël 15,30.

⁶⁷ Exodus 3,5.

⁶⁸ Jozua 9,5; 9,13.

⁶⁹ C.J. den Heyer en P. Schelling ibidem; blz 555 t/m 558.

5.5.3 Kunstwerken

5.5.3.1 Inleiding

Een afbeelding zegt soms meer dan duizend woorden. Een tekening of een schilderij kan dingen uitdrukken die niet in woorden te vangen zijn. Kunstwerken spreken lagen van ons interpreterend bewustzijn aan die ervaringen oproepen waartoe woorden niet in staat zijn. Daarom wil ik naast de tekst uit de Bijbel een aantal kunstwerken gebruiken die het tafereel van de terugkerende verloren zoon weergeven.

Verschillende kunstenaars zijn geïnspireerd door dit tafereel. Ik heb een keuze gemaakt voor twee Nederlandse kunstenaars: Rembrandt Harmenszoon van Rijn⁷⁰ en Karel Gomes.⁷¹ Ik heb voor een aantal werken van Rembrandt gekozen omdat het volgens velen één van de grootste Nederlandse schilders is.

De keuze voor Gomes als hedendaags kunstenaar is ontstaan doordat er in de onmiddellijke omgeving van mijn werkplek een aanzienlijke verzameling Bijbelse beelden staat van zijn hand. Eén daarvan is een beeld van de verloren zoon.

Bij het bekijken van deze kunstwerken concentreer ik me op de positie en houding van de verschillende figuren, en op de voorwerpen die erin zichtbaar zijn.

5.5.3.2 Nog een voorwerp: stok

Op de kunstwerken is een voorwerp zichtbaar dat niet in de tekst van de gelijkenis wordt genoemd: een staf. De staf (of stok) is voor de voetreiziger een belangrijk steungevend attribuut. Ook in overdrachtelijke zin is het een bron van steun of vertroosting. In Psalm 23 vers 4 staat: ‘... uw staf en uw stok, die zullen mij vertroosten.’ Er kan dus gezegd worden dat degene die een stok in de hand heeft, behoefte heeft aan steun en vertroosting.

⁷⁰ Nederlands kunstschilder (1606-1669).

⁷¹ Geboren 1930 te Hillegersberg; Rotterdam.

5.5.3.3 Rembrandt Harmenszoon van Rijn

5.5.3.3.1 *Ets uit 1636*

Figuur 9 Rembrandt: ets uit 1636

In deze ets zien we de vader met de rechterarm zijn zoon omarmen. Zijn linkerarm houdt hij nog even wat terzijde.

De rechterarm⁷² of –hand is bij de meeste mensen de dominante kant. Rechts staat zo voor het meest krachtige, verhevene, gunstige of gelukkige. En links uiteraard voor het tegendeel daarvan. De vader gebruikt dus de meest krachtige en met het geluk verbonden hand om zijn zoon te ontvangen. Zou het zo zijn dat Rembrandt hiermee de emotionaliteit van dit moment tot uitdrukking brengt? Dat de vader het geluk ervaart weer verenigd te zijn met zijn zoon en voornemens hem nooit meer los te laten?

⁷² C.J. den Heyer en P. Schelling 2006; blz 370 t/m 372.

Figuur 10 Detail omarming

De teruggekeerde zoon zit geknield voor zijn vader. Hij houdt zijn handen in een biddend gebaar voor de borst van zijn vader.

Op de achtergrond heeft iemand een luik in een muur geopend en kijkt vol verbazing naar het tafereel. En aan de rechterkant staan twee figuren met kleding over hun arm. Mogelijk zijn dit de dienaars die de mantel en sandalen komen brengen. Het is niet duidelijk of de oudste zoon onder de figuren op de achtergrond is. De enige bron⁷³ die ik kon vinden over deze ets, spreekt slechts van dienaars.

Op de grond ligt aan zijn rechterzijde, de stok die de zoon kennelijk daarnet heeft neergelegd.

Figuur 11 Detail voeten zoon

Op deze ets is zichtbaar dat de zoon in ieder geval aan zijn rechtervoet géén sandaal draagt.

⁷³ www.statenvertaling.net

5.5.3.3.2 Pen- en penseeltekening uit 1642

Figuur 12 Rembrandt: tekening uit 1642

In deze tekening zien we de teruggekeerde zoon geknield voor de vader die hem met de linkerhand op het hoofd aan raakt. Dit is een enigszins verwarrend gebaar. Enerzijds is het een bijna zegenend gebaar van handoplegging. Anderzijds wijst het gebruik van de linkerhand op het zwakke, verdorvene en ongelukkige. Laat Rembrandt hier zien hoe hij over die zoon denkt? Of geeft hij zo weer hoe die zoon zich voelt?

Figuur 13 Detail omarming

De zoon steunt, met zijn handen in een biddend gebaar, op de rechteronderarm van de vader.

Links aan de zijkant leunt iemand op een muurtje en kijkt naar het gebeuren. Het is niet duidelijk wie deze figuur is. In de informatie die het Teylers Museum (waar dit werk berust) over deze tekening geeft, wordt daarover niets gezegd.⁷⁴

Figuur 14 Detail voeten zoon

Hier is te zien dat de zoon aan geen van beide voeten schoeisel draagt. Opvallend is dat de stok nu aan de rechterzijde van de vader ligt.

⁷⁴ www.teylersmuseum.nl.

5.5.3.3.3 Olieverfschilderij uit 1668/69

Figuur 15 Rembrandt: schilderij uit 1668/69

In dit schilderij zien we opnieuw de zoon geknield voor de vader. De vader heeft beide armen beschermend op de rug van de zoon gelegd. Aan de rechterzijde staat de oudste zoon het tafereel gade te slaan. Hij leunt met beide handen op een stok.

Figuur 16 Detail omarming

Het valt op dat Rembrandt een links dominante vader schildert. Want die hand is duidelijk forser en mannelijker dan de andere. Terwijl bij de meeste mensen juist rechts de dominante hand is. Daarmee keert hij de symbolische betekenis van links en rechts helemaal om. Misschien wil hij daarmee zeggen dat het een uitzonderlijke vader is die zijn verloren zoon zó terug kan ontvangen.

Op de achtergrond en grotendeels in het donker staan nog twee figuren. Waarschijnlijk zijn dit de dienaars van de vader.

Figuur 17 Detail voeten zoon

Beide voeten van de jongste zoon zijn zichtbaar. Van de linkervoet is de sandaal afgevallen. De rechter sandaal is duidelijk zeer versleten.

5.5.3.3.4 Onderlinge vergelijking

In de drie werken van Rembrandt die ik hier behandel lijkt zich op een aantal punten een zekere ontwikkeling te voltrekken.

Ten eerste lijkt het alsof de kunstenaar heeft getwijfeld wie van de drie hoofdrolspelers nu de meeste steun, de meeste troost nodig heeft gehad. Aanvankelijk was dat voor hem kennelijk de verloren zoon die door hongersnood en berouw gedreven, de smadelijke terugtocht naar zijn vader moest maken. Want de stok ligt aan de voeten van de zoon alsof hij die zojuist heeft neergelegd.

Naderhand was het misschien toch meer de vader die erg geleden moet hebben onder het verloren gaan van zijn zoon. Nu die zoon terug is, is de vertroostende stok niet meer nodig en kan terzijde geworpen worden. Maar uiteindelijk houdt Rembrandt het er kennelijk op dat het de oudste zoon is die het meest beklagenswaardig is. Want op het schilderij staat de oudste zoon op een stok geleund toe te kijken.

Ten tweede lijkt er in de drie werken ten aanzien van de terugkerende zoon iets gezegd te worden. De blote voeten op de eerste twee werken symboliseren mogelijk de rouw waarin de zoon gedompeld is. De blote voet op het olieverfschilderij kan staan zowel voor het eerbiedig betreden van de heilige grond van de vader – de uitgetrokken sandaal ligt er nog naast – als voor het berouw van de zoon. De versleten sandaal aan de andere voet laat wellicht de vergankelijkheid van het leven zien. In het laatste werk wordt dus wat dit betreft méér over de zoon tot uitdrukking gebracht dan in de eerdere werken.

Ten derde is er een ontwikkeling te zien in de handen waarmee de vader de zoon aanraakt. Op de ets legt de vader zijn rechterarm om de zoon. In de tekening is het de linkerarm. En op het olieverfschilderij zien we dat de vader beide handen op de rug van de zoon heeft gelegd. Deze handen zijn niet spiegelbeeldig gelijk. De ene hand is duidelijk slanker dan de andere. Nouwen ziet in de linker forsere meer gespierde hand het vaderlijke en een vaderlijke liefde. En in de rechter slankere en meer tedere hand, het moederlijke en een moederlijke liefde.⁷⁵ Het lijkt of Rembrandt heeft getwijfeld welke vorm van liefde er bij de ontvangst van de verloren zoon aan de orde was. Aanvankelijk dacht hij kennelijk aan de moederlijke liefde. Daarna toch weer aan de vaderlijk liefde. Om tot de slotsom te komen dat het uiteindelijk om beide vormen sámen gaat.

⁷⁵ H. Nouwen 2006; blz 114 en 115.

5.5.3.4 Karel Gomes

5.5.3.4.1 *Beeld in brons uit 2005*

Figuur 18 Gomes: beeld in brons uit 2005

In het beeld van Gomes zien we de vader en de zoon tegenover elkaar staan.

Figuur 19 Detail linkerarm zoon

De terugkerende zoon heeft zijn linkerarm om zijn vader heen geslagen en steunt met zijn hoofd op de rechterschouder van zijn vader.

Figuur 20 Detail rechterarm vader

De vader houdt zijn rechterarm weifelend terzijde.

Figuur 21 Detail linkerarm vader/rechterarm zoon

De linkerhand van de vader steunt op een stok. De rechterarm van de zoon ligt op de linkeronderarm van de vader.

Figuur 22 Detail voeten zoon

Opvallend is dat de zoon aan beide voeten windsels heeft die de indruk van stevige schoenen geven. Hieraan zijn geen duidelijke sporen van slijtage te zien.

5.5.3.4.2 Vergelijking met de werken van Rembrandt

Er zijn drie opvallende verschillen tussen de werken van Rembrandt en dat van Gomes. Ten eerste laat Rembrandt de figuren zitten en/of knielen. Terwijl bij Gomes zowel de vader als de zoon min of meer rechtop staan. Ten tweede draagt de zoon bij Gomes duidelijk stevige schoenen. Hier is geen sprake van eerbied voor de betrede heilige grond, van berouw of van verval. En ten derde zien we bij het beeld van Gomes dat de vader zijn zoon niet omarmt, dat hij zelfs geen hand op de zoon legt. Hier is het de zoon die de vader omarmt. Of anders gezegd: bij Rembrandt is het de vader die omarmt terwijl het bij Gomes het de zoon is die dat doet.

Ik volg Nouwen in de aanname dat een omarming of handoplegging een uitdrukking is van liefde. En dat het gebruik van de linker of rechter arm zegt of er sprake is van een vaderlijke of van een moederlijke liefde. Daarom kan ik zeggen dat er in het beeld van Gomes geen enkele liefde spreekt van de kant van de vader. De vader laat hier noch vaderlijke noch moederlijke liefde zien.

De vader in het beeld van Gomes staat er bijna wat onbeholpen bij. Het lijkt alsof hij zich geen houding weet te geven. Alsof hij niet weet hoe zijn liefde vorm te geven. Hij staat er wel, maar hij is er niet écht. Hij lijkt aanwezig afwezig, net als de moderne vader zoals Pollefeyt die beschrijft.⁷⁶

Tot aan zijn middel lijkt de zoon in het beeld van Gomes gewend om zelfverzekerd zijn eigen weg te gaan. Hij heeft stevige en zo te zien tamelijk ongeschonden voetbedekking aan. Hij staat met beide benen op de grond. Maar de bovenste helft van zijn lichaam laat toch weer een kwetsbaarheid zien. Hij omarmt zijn vader om troost te zoeken omdat zijn behoeften niet blijvend vervuld werden zoals hij hoopte. De zoon in dit beeld lijkt zo een vertegenwoordiger van generatie Y.

5.6 Geloven en opvoeden: concepten

5.6.1 Inleiding

In wat ondertussen naar aanleiding van de gelijkenis is besproken, komt een aantal thema's, een aantal concepten naar voren. In de navolgende paragrafen wil ik op enkele daarvan in gaan.

5.6.2 Liefde

Zo goed als er twee geslachten zijn, zo kunnen er ook twee soorten liefde worden onderkend: vaderlijke liefde en moederlijke liefde.⁷⁷

Een vader wil zijn zoon opvoeden en hem zich laten ontwikkelen tot een evenwichtig volwassene. Een vader zal zijn zoon niet al te zeer prijzen om te voorkomen dat die een te hoge zelfdunk krijgt en zich niet meer inspent om verder te komen. Een vader kan zijn zoon streng behandelen om hem discipline bij te brengen. Toch bestaat vaderlijke liefde uit zorg en bemoediging.

De liefde van een moeder komt vanuit de diepste essentie van haar wezen. Haar liefde komt uit die zelfde kern als waar haar kind ooit gegroeid is. Haar liefde vervult haar zo intens met mededogen dat haar eerste reactie steeds zal zijn haar kind met open armen te ontvangen, hoe verschrikkelijk en afkeurenswaardig diens daden ook geweest mogen zijn.

⁷⁶ §3.3.2.

⁷⁷ Deze uiteenzetting over liefde is gebaseerd op: R. Cantalamessa; *Leven in Christus. De spirituele boodschap van de Brief aan de Romeinen*; Amsterdam 2005 (Italiaans 1986); blz 19.

God kent geen geslacht. Er is geen sprake van man- of vrouw zijn. Daarom zijn in God beide vormen van liefde steeds verenigd. Bij de mens als geslachtelijk wezen, kunnen we ze op analoge wijze slechts van elkaar gescheiden zien voorkomen.

Uit de Bijbelse tekst van de gelijkenis spreekt een warm ontvangende vader die zijn zoon alles lijkt te vergeven wat hij heeft misdaan. Hieruit blijkt niet zozeer een vaderlijke als wel een moederlijke liefde. De vader in de tekst van de gelijkenis is in deze zin dus meer een moeder dan een vader. Beide vormen van liefde lijken in die vader verenigt, wat hem doet gelijken op de Vader.

Uit de interpretatie van de kunstwerken heb ik al eerder laten zien hoe verschillend daar is omgegaan met het verbeelden van de liefde van de kant van de vader.

5.6.3 Voeding

De oudste zoon in de gelijkenis klaagt bij zijn vader dat er voor hém geen feestmaal wordt aangericht. Het gaat de zoon daarbij niet om het materiële aspect van dat feestmaal. Want aan materieel voedsel ontbreekt het hem niet. De zoon voelt opeens dat hij het immateriële voedsel mist. Voeding in de vorm van liefde voor jón en blijdschap om jónw aanwezigheid. Want dát is het wat er spreekt uit het aanrichten van een feestmaal. Dat is het feestmaal waar iedere mens uiteindelijk naar verlangt.⁷⁸

De jongste zoon lijdt in het verre land gebrek. ‘Ik kom hier om van de honger’ zegt hij. Toch is het de vraag of het hem aan materieel voedsel ontbreekt. Want de zoon vervolgt dan met een ware geloofsbelijdenis door te bekennen dat hij gezondigd heeft tegen de hemel en tegen zijn vader. Zonde brengt schade toe aan de relatie met de heilige bron van voeding. De zoon beseft nu dat hij de gevolgen daarvan ondervindt.

In het verre land, ver van zijn vader, is hij ook ver van het geloof van zijn vader. En er is daar niets wat er voor in de plaats komt. In zijn ‘reddeloos leven’ wil hij steeds prompt op zijn wenken bediend worden, hij verwacht niet anders dan dat zijn behoeften grenzeloos vervuld worden. Hierin herken ik de hedendaagse vertegenwoordigers van Generatie Y.⁷⁹

Dit buitensporige leven blijkt de jongste zoon geen blijvende vervulling te geven. Het materiele vermogen van zijn vaderlijk erfdeel geeft hem geen controle over alles wat er met hem gebeurt. Het geld geeft hem geen uiteindelijke macht. Dit leidt tot de geloofservaring dat de ware macht niet in de handen van de mens ligt. Maar dat de mens zich vol vertrouwen over mag geven aan Degene die daarover wél beschikt.

5.6.4 Vrijheid

De mens is geschapen als een met rede begiftigd wezen dat in staat is om enerzijds zélf initiatieven te ontplooiën en anderzijds controle te hebben over zijn daden.⁸⁰

Vrijheid is de mogelijkheid keuzes te maken in het eigen handelen. Het houdt een keuzemogelijkheid in tussen goed en kwaad. Hoe meer men het goede doet, hoe meer men ook vrij is en wordt.

Vrijheid wordt uitgeoefend in de betrekkingen tussen mensen. Elke mens heeft het recht erkend te worden als een vrij en verantwoordelijk wezen. En iedereen heeft het recht om die vrijheid uit te oefenen.⁸¹

⁷⁸ Jesaja 25,6.

⁷⁹ §3.2.2.

⁸⁰ Sirach 15,14. en Katechismus van de Katholieke Kerk 1730.

⁸¹ Katechismus van de Katholieke Kerk 1738.

De toerekenbaarheid van en verantwoordelijkheid voor een daad wordt bepaald door de mate waarin iemand de innerlijke wil heeft om die daad te stellen. Onwetendheid, onoplettendheid, onmatige verlangens en andere fysieke of sociale factoren verminderen deze toerekenbaarheid, of nemen die zelfs geheel weg.⁸²

De menselijke vrijheid maakt hem ook tot een moreel wezen. Het geweten speelt een rol in de keuzes die men maakt ten aanzien het eigen handelen. De moraliteit van menselijke daden wordt bepaald door het object (het goed waarop de wil zich bewust richt), door het beoogde doel en door de omstandigheden van de daad.⁸³

De manier waarop de hoofdfiguren in de gelijkenis omgaan met het geven en met het nemen van vrijheid, met de bij die vrijheid behorende verantwoordelijkheid en met het gewetensoordeel om tot daden te komen, verschilt in velerlei opzicht.

De jongste zoon eist zijn vrijheid op. En zijn vader geeft hem die – terecht – ook prompt in handen. Aanvankelijk lijkt de zoon niet in staat om de bijbehorende verantwoordelijkheid te hanteren. Maar op een zeker moment komt hij tot een gewetensoordeel over zijn daden. Vanaf dát moment weet hij vrijheid en verantwoordelijkheid met elkaar in verband te brengen.

De oudste zoon lijkt zich terdege bewust van zijn verantwoordelijkheid. Maar hij maakt geen gebruik van zijn recht op vrijheid. Hij neemt zijn vrijheid niet. Maar hij geeft die ook niet aan zijn vader. Hij ontnemt zijn vader juist vrijheid door hem aan te spreken op zijn geweten. Zo oordeelt de oudste zoon over zijn vader. Het menselijke oordeel kan zich tégen de oordelaar keren.⁸⁴ Daarom grijpt oordelen – naar twee kanten toe – in op de vrijheid van de mens.

5.6.5 Leven in twee dimensies

Een mens is mens bij de gratie van zijn mede-mens. Mens-zijn geschiedt in interactie met de ander. Het leven speelt zich hier op aarde af, in contact met de materie. In die zin is het leven materieel. Dit is de horizontale dimensie.

Maar als het bij die ene dimensie blijft dan verstart een mens. Als een mens uitsluitend oog blijft houden voor het materiële en gericht op de wetten die het samenleven met de ander reguleren, dan ontstaat er onvrijheid. Die mens raakt gevangen door een obsessie voor het materiële en de schijnzekerheid van regels en wetten.

Dan wordt men als de oudste zoon in de gelijkenis die bij zijn vader klaagt dat hij de wetten zo lang heeft nageleefd maar dat er voor hém geen feestmaal wordt aangericht. Dat er voor hém geen moment van ontspanning is geweest. Dat hij geen gelegenheid heeft gehad om zijn eigen behoeften te ontdekken. Dat hij geen kans heeft gehad zijn eigen identiteit te ontdekken en te ontplooien doordat hij zich gevangen liet zijn in de regels en wetten.

De weg om aan die onvrijheid te ontkomen loopt in de verticale dimensie. Vrijheid ontstaat door het aardse materiële leven te ontstijgen. In die zin gaat het om een sterven om opnieuw als vrij mens geboren te worden. In gesprek met het Goddelijke, in het geloof vinden we nieuwe vrijheid. Het is door het geloof dat een mens rechtvaardiging vindt, niet door het strikt naleven van de wet.⁸⁵

In de gelijkenis van de verloren zoon zien we dit onderscheid duidelijk in het handelen van de beide zoons. De jongste zoon vindt uiteindelijk rechtvaardiging

⁸² Katechismus van de Katholieke Kerk 1735 en 1736.

⁸³ Katechismus van de Katholieke Kerk 1749 t/m 1751.

⁸⁴ Matteüs 7,2.

⁸⁵ Romeinen 10,10.

doordat hij zich oprecht bekeert. De oudste zoon leeft niet vanuit een oprecht geloof maar houdt zich strikt aan de wet. En vooralsnog ondervindt hij geen rechtvaardiging.

5.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik een lange weg beschreven. Eerst heb ik duidelijk gemaakt waarom ik voor een psychologische benadering van de tekst heb gekozen.

De analyse van de gelijkenis van de verloren zoon heb ik aan de hand van de leercyclus van Kolb in vier fasen onderverdeeld. In de eerste heb ik de in het oogspringende daden van de verhaalfiguren bestudeerd. Vervolgens ben ik ingegaan op de gevoelens en de geloofshouding van de verhaalfiguren.

Daarna heb ik aandacht besteed aan een aantal voorwerpen dat in het verhaal een rol spelen: mantel, sandalen en ring. Door deze voorwerpen als symbool te beschouwen heb ik de betekenis ervan in het verhaal gedemonstreerd.

In deze fase heb ik ook gekeken naar een aantal kunstwerken waarin het tafereel van de ontvangst van de verloren zoon wordt verbeeld.

In de laatste fase heb ik de vier concepten uitgewerkt die ik in de gelijkenis herken: liefde, voeding, vrijheid en leven in twee dimensies. Dit zijn voor mij belangrijke richtsnoeren niet alleen om zingeving te vinden in het eigen leven, maar ook om inhoud te geven aan de opvoeding van tieners.

6 Resumé

6.1 Inleiding

In deze scriptie wil ik aantonen dat de gelijkenis van de verloren zoon in de context van geloofsoopvoeding aan tieners bij uitstek geschikt is om met de ouders daarover in gesprek te gaan. In dit afsluitende hoofdstuk vat ik de argumenten daartoe samen. Naast de vele vragen die – hopelijk – zo beantwoord zijn, formuleer ik ten slotte een aantal onderwerpen die verder onderzoek rechtvaardigen.

6.2 *Geschiktheid voor het geloofsgesprek*

6.2.1 Inleiding

In de voorafgaande hoofdstukken heb ik allerlei materiaal verzameld. Ik heb de geloofssituatie in het hedendaagse gezin geschetst. Ik heb laten zien welke aspecten een rol kunnen spelen in het gelovige leerproces. Vervolgens heb ik door vanuit verschillende invalshoeken de gelijkenis van de verloren zoon te bestuderen, een groot aantal observaties beschreven.

Het gesprek met (en door) de ouders zal niet gaan over de theoretische details van de verschillende modellen die ik hier heb beschreven. Het gesprek zal ook niet in detail gaan over alle theologisch theoretische observaties. Want dan beginnen we aan de verkeerde kant van het schema van Konijn: in de laatste fase van het proces. Dan zijn we bezig de leer te verkondigen en gaan we voorbij aan de ervaring van de mensen zelf. Konijn meent dat het niet bij de hedendaagse tijdgeest past om een positie bóven de mensen in te nemen (door hen te vertellen wat de leer is). Gezag wordt wel geaccepteerd maar dan slechts in een positie als naaste en niet in die van een meerdere.⁸⁶

Het gesprek moet beginnen met de eerste fase door stil te staan bij de ervaringen van de betrokkenen en bij het verhaal dat zij daarover vertellen. Door het verhaal van de gelijkenis van de verloren zoon daar náást te zetten, en door de observaties uit deze scriptie te gebruiken als interpretatiekader, kan door de herkenning van gemeenschappelijke patronen in de verhalen besef van de diepere betekenis ontstaan. Konijn spreekt wat dat laatste betreft van geloofsbelijdenis.

De nieuwe uitleg die zo aan het eigen verhaal over het dagelijkse leven wordt gegeven, kan een initiërende werking hebben op een attitudeverandering ten opzichte van geloof en van opvoeden.

Om te beginnen moet het verhaal dus herkenbaar zijn in de actuele situatie van de ouders. En vervolgens moet het toepasbaar zijn in de praktijk van het pastoraat en de catechese in de gegeven specifieke situatie.

6.2.2 Herkenbaar

Ik heb gekozen voor een gelijkenis als illustrerend verhaal juist omdat het een gelijkenis is. Hoewel de term ‘parabel’ en ‘gelijkenis’ vaak als synoniem worden gebruikt, is er een wezenlijk verschil.⁸⁷ De gebeurtenis die in een gelijkenis wordt beschreven, betreft een zich herhaaldelijk voordoende praktijk. Bij een parabel is dat niet het geval. Juist het feit dat de gebeurtenis gebaseerd is op de praktijk maakt een

⁸⁶ S. Konijn 1990; blz 20.

⁸⁷ E. Drewermann 1993; blz 326.

gelijkenis bijzonder bruikbaar voor deze scriptie. Het verhaal is zo voor hedendaagse ouders gemakkelijker herkenbaar.

De situatie waarin de ouders verkeren typeer ik vanuit de samenleving waarin ze leven, en vanuit de generatie waartoe ze zélf en door de generatie waartoe hun kinderen behoren. De samenleving is in toenemende mate gesecculariseerd en ontzuild waardoor de richtinggevende kaders voor een groot deel zijn weggevallen.

De ouders, als vertegenwoordigers van Generatie X, voelen zich in die samenleving getroffen door het doelloze van het bestaan en verlangen juist naar zaken van blijvende waarde. Aan dat laatste hopen ze opnieuw oriëntatiepunten te ontleen.

Hun kinderen, als vertegenwoordigers van Generatie Y, leven zelfverzekerd in het grote optimisme dat de technologische vooruitgang en economische voorspoed zal blijven voortduren. En dat het daardoor mogelijk blijft dat er prompt aan hun materiele behoeften voldaan blijft kunnen worden. Vrijheid is voor hen een groot goed.

De gelijkenis van de verloren zoon staat dicht bij deze situatie. Het is bijvoorbeeld géén min of meer abstracte vertelling over een profeet die ‘woorden krijgt van de ENE’⁸⁸ of over mensen die in een ver en grijs verleden leefden.⁸⁹ Het is een narratieve tekst: een verhaal dat zich afspeelt in de concrete situatie van het gezin. We zien een zoon zich afzetten tegen de vader, eigen keuzes maken, in problemen raken en de weg weer terug vinden naar de oorsprong.

De daden van de verhaal figuren en hun (vermoede of expliciet verwoorde) gevoelens daarbij, kennen ouders en tieners uit de dagelijkse praktijk van het gezinsleven.

Naast de betekenislaag met betrekking tot de gezinshuishouding die direct aan de oppervlakte ligt, zijn er nog andere lagen.

Een eerste diepere laag heeft te maken met geloofsontwikkeling. Door zijn barre ervaringen in het verre land komt de jongste zoon tot het besef dat hij gezondigd heeft. En hij keert terug naar zijn vader. Met het zelfde recht kan gezegd worden dat hij terugkeert naar de Vader in de zin dat hij zijn geloof vindt of herbevestigt.

In het verlengde daarvan kan het vertrek van de jongste zoon worden gezien als het verlaten van de kerk, als het na het vormsel niet meer mee gaan naar de zondagse vieringen, of algemener: als een blijk van secularisatie.

Deze beide bewegingen – het zich verwijderen van de bron en het er weer naar terugkeren – zijn uiteraard van toepassing zowel op de tieners als hun ouders. Beide groepen kunnen hierin herkenning vinden.

Een andere diepere laag heeft te maken met een psychologische ontwikkeling. Door op reis te gaan en te ervaren welke uitwerking het tomeloos naleven van de eigen behoeften kan hebben, ontdekt de zoon zijn eigen identiteit. Een belangrijke factor daarin is dat hij naar zichzelf leert kijken vanuit het perspectief van de ander.

Als de jongste zoon weer thuis is wordt hij bekleed met een mantel en hij krijgt een ring aan de vinger geschoven. Die mantel bevestigt zijn identiteit en de ring geeft hem op symbolische wijze juridische macht en daarmee het statuut van volwassen bevoegdheid. De zoon is daarmee als het ware tot vader geworden.

Of anders gezegd: om waarlijk vader te worden moet je als zoon de ruimte en vrijheid nemen (én krijgen) om je zelf neer te zetten in de wereld en je eigen identiteit te bevechten. Mogelijkerwijs herkennen vaders dit proces ook bij zichzelf.

⁸⁸ Jeremia 1,4 of Ezechiël 1,1-2.

⁸⁹ 1 Kronieken 1.

In het verlengde van Pollefeyt en in aansluiting op het voorgaande, merk ik op dat de hedendaagse crisis in het ontbrekende vaderschap wellicht gelegen is in het feit dat veel vaders nog – of bij voorkeur – in het stadium van verloren zoon verkeren. Het mag nu te begrijpen zijn dat deze betekenislagen herkenbaar gemaakt kunnen worden aan en betekenisvol kunnen zijn voor de ouders van deze tijd.

6.2.3 Toepasbaar

De resultaten van de analyses in de voorgaande hoofdstukken zijn om verschillende redenen toepasbaar in het pastoraat en in de catechese.

Ten eerste natuurlijk vanwege de herkenbaarheid die ik in de voorgaande paragraaf heb toegelicht.

Ten tweede maken de verschillende benaderingen die ik in de analyse van de gelijkenis heb gebruikt, het mogelijk om in de gespreksbijeenkomsten de werkvormen en thema's af te stemmen op verschillen in de leerinstelling van de deelnemers. In het betreffende hoofdstuk is materiaal verzameld dat als inspiratiebron kan dienen voor het opzetten van een dusdanig aanbod dat (in de termen van Kolb) mzowel doeners, dromers, denkers, als toetsers aan hun trekken kunnen komen.

De paragrafen over de daden in de gelijkenis kunnen bijvoorbeeld dienen ter ondersteuning van bibliodrama als werkvorm. Het gedeelte over de gevoelens die herkenbaar zijn in de gelijkenis, zijn mogelijk bruikbaar in het pastoraat. Maar ook in gesprekken met een meer algemene benadering van de geloofshouding.

Ten slotte lenen de gekozen kunstwerken en mijn observaties daarbij, zich bij uitstek voor toepassing in catechetische bijeenkomsten. Hierbij zijn allerlei werkvormen denkbaar. Bijvoorbeeld door een statische vorm van bibliodrama, door de deelnemers zelf het moment van de ontmoeting – twee of driedimensionaal – vorm te laten geven, door de deelnemers het verhaal te laten herschrijven naar deze tijd of gewoonweg door er, kijkend naar de kunstwerken, samen over te praten.

6.3 Mogelijkheden tot nader onderzoek

De onderbouwing van de stelling geeft aanleiding tot het stellen van nieuwe vragen en inspireert tot de navolgende mogelijkheden tot nader onderzoek.

In deze scriptie is gekozen voor een dieptepsychologische benadering om aansluiting te zoeken bij de geloofservaring van de hedendaagse mens. Er is derhalve geen exegese uitgevoerd op de betekenissen die in de gelijkenis kunnen worden ontdekt in de Bijbelse context. In die zin is aan het verhaal niet volledig recht gedaan. En verder: in het eerste hoofdstuk van deze scriptie schreef ik al over het feit dat bij de ouders van deze tijd een gebrek aan ervaring en kennis aanwezig lijkt ten aanzien van de geloofsinhoud. Aan het aspect van de ervaring is in deze scriptie nadrukkelijk aandacht besteed. Maar: op welke wijze kan vanuit een exegetische benadering bijgedragen worden aan de behoefte aan kennis?

De gelijkenis van de verloren zoon legt de nadruk op mannelijke gezinsleden. Maar biedt het verhaal ook voldoende punten van herkenning voor vrouwelijke gezinsleden?

De gelijkenis van de verloren zoon is toepasbaar in het pastoraat voor en de catechese met ouders. Op welke wijze kan dit in een concreet catechetisch aanbod gestalte worden gegeven?

En in aansluiting op het voorgaande: biedt dit aanbod hen voldoende om in de dagelijkse praktijk langs andere wegen en op nieuwe manieren met geloof en opvoeding om te gaan?

Welk belang hechten ouders aan het geloof in het algemeen en aan de geloofsontwikkeling van hun kinderen in het bijzonder?

Boschma en Groen schrijven over de ‘Einstein Generatie’.⁹⁰ Wat wordt er onder deze generatie begrepen? Kan hiermee nieuw licht worden geworpen op dat wat in deze scriptie aan de orde is gekomen?

6.4 Ten slotte

Ik sluit af met de laatste zin uit Shakespeare’s Sonnet 13: ‘You had a father: let your son say so!’. Kernachtiger kan wat mij betreft niet gezegd worden wat de inhoud is van de roeping van de leken tot het apostolaat waar het Tweede Vaticaans Concilie over spreekt.⁹¹

Ik leef in het vertrouwen dat velen de moed hebben om gehoor te geven aan deze roeping en zich zo te onderscheiden in de grijze massa. Ik spreek de hoop uit dat deze openlijke manifestatie van christelijke identiteit een nieuw elan mag brengen in het gesprek over geloof en opvoeding.

⁹⁰ J. Boschma en I. Groen; *Generatie Einstein, slimmer, sneller en socialer: communiceren met jongeren van de 21ste eeuw*; Amsterdam 2006.

⁹¹ Apostolicam actuositatem 1 en 2.

Bronnen

- Becker, J.W. en Wit, J.S.J. de; *Secularisatie in de jaren negentig. Kerklidmaatschap veranderingen in opvattingen en een prognose*; Den Haag 2000; blz 59.
- Berger, P.; 'Europa staat in religieus opzicht alleen' in *TROUW* 18 november 2005.
- Blaser, N.; *Familieopstellingen. Bert Hellingers systemische familietherapie*; Den Haag 2004; blz 23 t/m 26.
- Bulckens, J.; *Zoals eens op de weg naar Emmaüs*; Leuven/Amersfoort 1998 (1994); blz 100, 101 en 318.
- Cantalamessa, R.; *Leven in Christus. De spirituele boodschap van de Brief aan de Romeinen*; Amsterdam 2005 (Italiaans 1986); blz 19.
- Dekker, G. en Stoffels, H.C.; *Godsdienst en samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie*; Kampen 2001; blz 32 en 33.
- Dijk-Groeneboer, M. van en Maas, J.; *Geloof? ff checke!*; Utrecht 2005; blz 9 en 14.
- Drewermann, E.; *Exegese en dieptepsychologie. Wonder, visioen, profetie en gelijkenis*; Zoetermeer 1993 (Duits 1985); blz 14, 15, 326, 382 en 383.
- Du, J. le c.s.; *Wie is eigenlijk de verloren zoon?: diepte psychologische lezing en exegetische studie van Lucas 15.11-32*; Antwerpen/Amsterdam 1977; blz 29 t/m 49.
- Eynikel, E. c.s. (redactie); *Internationaal commentaar op de Bijbel (band 2)*; Kampen 2001 (1998 engels); blz 1641.
- Groener, G.; *Ingewijd en toegewijd. Profiel en vorming van de parochiepastor*; Zoetermeer 2003; blz 161 t/m 169, 172 t/m 178.
- Heyer, C.J. den en Schelling, P.; *Symbolen in de Bijbel. Woorden en hun betekenis*; Zoetermeer 2006 (2000); blz 232 t/m 237, 370 t/m 372, 406 t/m 408 en 555 t/m 558.
- Kohnstamm, R.; *Ouders in de maalstroom van de tijdgeest*; <http://www.kohnstamm.info/ritakohnstamm/lezingen.htm>; geraadpleegd op 5 februari 2007.
- Konijn, S.; *De rode draad. Op zoek naar grondlijnen binnen ons veranderend geloven*; Hilversum 1990 (1979); blz 20, 38 en 39.
- Lukken, G.; *Rituelen in overvloed*; Baarn 1999; blz 19 t/m 33.
- N.N.; 'Sociaal en Cultureel Planbureau: ontkerkelijking stagneert bij 72 procent' in *RKKERK.NL* jaargang 4 nummer 9 2 juni 2006.
- Nouwen, H.; *Eindelijk thuis*; Tielt 2006; blz 33 t/m 140.
- Pieper, J.Z.T.; *Godsdienstpsychologie*; Kampen 1990; blz 41 t/m 44, 53 en 54.
- Pollefeyt, D.; Verloren zonen of verloren vaders? Menselijk en goddelijk vaderschap tussen gerechtigheid en barmhartigheid, in M. Lamberigts en L. Kenis (ed.), *Mens van God. God van mensen. Leuvense theologen in gesprek met kardinaal Godfried Danneels*; Antwerpen 2005.
- Radcliffe, T.; *Voordat Filippus U riep*; <http://brussel-allerheiligen2006.be>; geraadpleegd op 8 februari 2007; blz 36 t/m 40.
- Radcliffe, T.; *Waar draait het om als je christen bent*; Kampen 2007 (Engels 2005); blz 10, 11 en 293.
- Sonia; *De puberteit. Een bijna onmogelijke opdracht*; Voorschoten 1993.
- Wijsman, E.; *Psychologie en sociologie*; Groningen 2001; blz 32, 48, 74 t/m 76 en 108.

Colofon

De afbeelding op de voorzijde is een houtsnede gemaakt door de Duitse kunstenaar Julius Schnoor von Carolsfeld (1794-1872). De afbeelding is ontleend aan de internet site van de Wisconsin Evangelical Lutheran Synod; geraadpleegd op 5 mei 2007: http://www.wels.net/wmc/html/clip_art_--_volume_1__part_c.html.

De afbeeldingen van de werken van Rembrandt Harmenszoon van Rijn zijn ontleend aan: <http://www.statenvertaling.net/>. De site is bezocht op 23 oktober 2006.

Ik heb zelf de foto's van het beeld van Karel Gomes gemaakt.

Het gedicht op het schutblad is sonnet 13 van de Engelse toneelschrijver en dichter William Shakespeare (1564-1616). De onderstaande vertaling is van H.J. de Roy van Zuydewijn in *William Shakespeare. De sonnetten*; Amsterdam/Antwerpen 1997.

O, was jij maar jezelf, lief, maar jij bent
Jezelf niet langer dan je hier zult zijn;
Je moet je richten naar het komend end –
Geef dus dat schoon een ander in domein.
Zo zou de schoonheid die je hebt gepacht
Niet op termijn vervallen en zou jij
Opnieuw jezelf zijn na je dood, en wacht
Je mooie zoon jouw mooie makelij.
Wie geeft zo'n huis aan afbraak prijs, wanneer
Dat door wijs huisbeheer wordt hooggehouden,
Aan storm het hoofd biedt en bar winterweer
En lege drift van doods volstrekte koude?
Verkwisters, lieve vriend, zijn zij alleen:
Had jij een vader – geef je zoon er een.